

SZABÓ ILDIKÓ-ÖRKÉNY ANTAL

Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei

A nyolcvanas évek végétől felgyorsuló változások újlag megtörték – századunkban immár sokadszor – a politikai világképek kialakulását vezérlő szocializáció korábbi magyar paradigmáját. Bár a társadalmi tudatban végbemenő változásokat nem lehet közvetlenül és egyenesvonalúan levezetni a konkrét gazdasági és társadalmi létviszonyokból és a nagy történelmi és társadalmi változásokból, sem az önálló entitásokként megragadható eszmerendszerekből vagy a kultúra valamiféle inherens, generációktól generációkig ívelő változásaiból, nem kétséges, hogy ezek radikális változásával a politikai szocializáció koordinátái is újrarajzolódnak. A rendszerváltással a szocializáció klasszikus ágensei – az iskola, a médiumok, a szervezetek, a hadsereg, az egyházak, nem utolsósorban pedig a család és a kortársi csoportok – által nyilvánosan közölhető tartalmak és értékek köre is kiszélesedett. Eltűnt a határvonal a nyilvános és a nem nyilvános politikai diskurzusok között. Sokféle politikai magatartás vált tehát társadalmilag megengedetté, vállalhatóvá és sikeressé.

A különböző társadalmi csoportok mindig azokat az értékrendeket teszik magukévá, amelyek a legjobban szolgálják fennmaradásukat és felemelkedésüket. Ezek köre többé-kevésbé átlátható azokban a társadalmakban, amelyekben a legitim értékrendek viszonylag nyugodt, evolutív folyamatokban kristályosodtak ki.¹ Mint tudjuk, Magyarországon az elmúlt évtizedek nem kedveztek ezeknek a kristályosodási folyamatoknak. Az értékek formálódó és képlékeny világában az a felnőtt társadalom kínál magatartási mintákat az új nemzedékek számára, amely élete folyamán maga is többször rákényszerült értékrendje újrafogalmazására.²

Az állampolgári kultúra fogalmának értelmezéséhez Gombár Csaba klasszikus politikakultúra-meghatározása jelentette számunkra is a

kiindulópontot.³ Az állampolgári kultúra a politikai kultúrától elválaszthatatlan, de annál szélesebb fogalom, amely az állampolgárnak a társadalomhoz való egész viszonyát, társadalmi magatartása egészét jellemzi. Az állampolgári kultúra egyszerre közege és „terméke” a szocializációnak, és mint ilyen, történelmileg változó és társadalmilag rétegzett. Ebben az értelemben vállalkoztunk arra, hogy megvizsgáljuk: a kilencvenes évek végén a középiskolából kilépő fiatalokat milyen politikai érzelmek, ismeretek és értékek jellemzik, és milyen társadalmi és politikai magatartási mintákat követnek. A politikához való viszonyt tehát az állampolgári lét egészén belül tartjuk értelmezhetőnek. Ilyen megközelítésben elemezzük a következőkben a diákok politikai érzelmeit és ismereteit is.

Kutatásunk megtervezésekor a különböző nemzedéki élményekkel összefüggő szociálpszichológiai terheket úgy próbáltuk kiiktatni, hogy egyrészt az életkor, másrészt a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szempontjából homogenizáltuk mintánkat. Az empirikus politikai szociológia módszereivel egyetlen életkori csoportnak: a középiskolák utolsó évfolyamaira járó 18–19 évesek csoportjának a szélesebb értelemben vett társadalmi és politikai szférához való viszonyát próbáltuk megismerni.⁴ Vizsgálatunk olyan kutatássorozat része, amely a fiatal nemzedékek különböző csoportjainak az állampolgári kultúrájára irányul (Szabó–Örkény 1996; Szabó–Horváth–Marián 1997).⁵ Így esetenként össze tudjuk hasonlítani a középiskolások válaszait másokéival. Olyan csoportok állampolgári kultúráját próbáltuk meg rekonstruálni, akik a jövő polgárai: akiknek politikai értelemben csak jövőjük van. Vizsgálatunk alanyai a következő választások alkalmával fognak életükben először élni szavazási jogaikkal.

I. POLITIKAI ÉRZELMEK

Elemzésünk első szintjét a politikai érzelmek alkotják. A politikai jelenségek, tények, intézmények, fogalmak, szimbólumok, a politikát megtestesítő személyiségek és általában a politika világa iránti érzelmek az állampolgári magatartások meghatározó elemei. A politikai viselkedést nagyon sokszor érzelmek vezérlik. Az érzelmek az ismeretek befogadásában és a meglévő ismeretrendszerbe való beépülésükben sajátos szűrőként viselkednek. Olyan optikát alkotnak, amelyen keresztül a körülöttünk lévő információkat érzékeljük és értékeljük. Politikai érzelmek ismeretek nélkül is kialakulhatnak. Ugyanakkor elválaszthatatlanok az értékektől: az értékek sajátos megjelenési formái.

A politikai érzelmeknek különösen a 11–13 év előtti időszakban, a politikai *perszonalizáció* időszakában van nagy jelentőségük. A 11–13 év közötti kor körül fordul át a politika perszonalizált megközelítése társadalomcentrikusba. Ekkor alakulnak ki a gyerekek alapvető értékei, és ekkor kezdik konceptualizálni a politikát, azaz, fogalmakban és általánosításokban értelmezni (Andelson–O’Neil 1966; Percheron 1974).⁶ A *konceptualizáció* időszaka a 17–18 éves korig tart. A hatalmi viszonyokról és általában a politikai világról alkotott elképzelések a 18 éves korra

teljesednek ki. Ekkor a fiatalok már többé-kevésbé strukturált politikai ideológiával rendelkeznek. A politikai értelemben vett felnőttésséggel az *ideológizáció* korszaka kezdődik. Ez azonban nem jelenti feltétlenül a családra jellemző politikai ideológiával való szembefordulást is. Azokban a társadalmakban, ahol a politikai rendszerek kontinuuusak és az intézményes szocializáló nem avatkozik bele a családiba, az új nemzedékek tagjainak többsége szülei politikai értékrendjét folytatja, miközben például a hétköznapi morál nemzedékről nemzedékre erőteljesen változik (Percheron 1982; Jennings–Percheron 1981; Dervill–Croisat 1979; Mossuz–Lavau 1979).⁷

A politikai érzelmek másik jelentősége a politikai tanulás sajátos „forogatókönyvéből” fakad. Fejlődéslelektanilag először a személyekben és a szimbólumokban testet öltő politikai hatalommal találkozunk. Az amerikai gyerekek első érzelmi azonosulása például a hatalmat lent és fent képviselő személyekre, a rájuk mosolygó sarki rendőrré és a mindenütt jelen lévő és általában szintén barátságos elnökre vonatkozik, valamint a csillagos-sávós lobogóra (Greenstein 1965; Hess–Torney 1967).⁸ A politikai bizalom vagy bizalmatlanság, a hatalom barátságos vagy barátságatlan képe személyesen a perszonalizáció időszakában alapozódik meg. A kontinuuus politikai rendszerekben, amelyekben nagyobb az esélye annak, hogy a család is pozitív képet közvetít a gyerekeknek a politika világról, a perszonalizáció időszakának pozitív érzelmei mintegy megalapozzák a későbbi állampolgári lojalitást.

A politikai érzelmekről elsősorban a politikusok népszerűségére és az intézmények iránti bizalomra irányuló vizsgálatok szoktak árulkodni. Mi a diákok életkori sajátosságaihoz alkalmazkodva egyrészt közvetett, másrészt közvetlen módszerekkel próbáltuk meg feltárni: milyen érzelmek fűzik őket a politikai tartalmakat hordozó jelenségekhez. Az érzelmek indirekt megközelítéséhez sajátos játékot választottunk. Arra kértük őket, hogy egy 17 nevet tartalmazó listáról válasszák ki annak a három személyiségnek a nevét, akiről a legszívesebben neveznének el utcát. Az érzelmek direkt feltárására pedig 35 fogalmat soroltunk fel. Minden esetben meg kellett mondaniuk, hogy szeretik-e vagy nem, amit a fogalmak jelölnek.

1. Jelkép értékű személyiségek

Az utcanevek fontos szerepet játszanak a társadalmi identifikációban. Jelentőségüket akkor érzékelik igazán az emberek, ha a hatalomgyakorlás módjának megváltozásával a társadalmi identifikáció tárgyai is megváltoznak, köztük az utcanevek. Ha a szociális tér tájékozódási pontjaihoz való személyes viszony kiépítésében akadályozza őket a politika, ott-honosságuk érzete sérül vagy vész el. Demokratikus társadalmakban azokról a személyekről neveznek el utcát, akik közmegebecsülésnek örvendeznek, és akikről úgy érzik: a lakosságnak sincs ellenére, ha nevük utcanévként való, folyamatos emlegetésével járulnak hozzá emlékük fennmaradásához.

Listánk egyaránt tartalmazott történelmi neveket és politikusokat a közel-, illetve a régmúltból. Szerepelt rajta művész, tudós és sportoló is. Hogy az ismeretek elemi szintjét biztosítsuk, mindenkiről jelöltük, hogy mi volt, mit csinált, miről híres.⁹ Természetesen ismeretek nélkül is kialakulhat egy-egy „híres emberről” valamiféle közmegegyezés. A szociális tanulás egyetlen eredménye sokszor csak az, hogy valaki rokonszenvesnek számít-e vagy ellenszenvesnek.¹⁰ Bár az utcanevek kiválasztásában nem könnyű szétválasztani az érzelmeket és az értékeket, úgy véljük, hogy esetünkben a kollektív értékítélettel harmonizáló személyes *megbecsülés* az az érzelem, amely vezetheti a középiskolásokat, amikor három képzeletbeli utcát elneveznek valakiről. Ezt a megbecsülést a nemzetért, az alapvető közösségi értékekért és általában a társadalom javára végzett, kiemelkedő tevékenységgel éppúgy ki lehet érdemelni, mint olyan személyes teljesítménnyel, ami nemzeti önértékelésünket vagy éppen a világban való megítélésünket kedvezően befolyásolja.

I. táblázat

Akikről utcát neveznének el:

a híres emberek népszerűségi listája, százalékban

A 20. század előtti időszak történelmi személyiségei

Széchenyi István	39
Zrínyi Ilona	27
Szent László	25

A 20. század politikusai

Nagy Imre	12
Antall József	9
Mindszenty József	8
Bajcsy-Zsilinszky Endre	7
Károlyi Mihály	7
Horthy Miklós	6
Kun Béla	4
Kádár János	4

A kulturális élet személyiségei

Szent-Györgyi Albert	33
Bartók Béla	25
Hajós Alfréd	19
Kőrösi Csoma Sándor	18
Karinthy Frigyes	17
Illyés Gyula	14

A diákok is minden bizonnyal azokat a személyiségeket részesítették előnyben választásaikban, akikről úgy érzik: általánosan elfogadott értékeket testesítenek meg. A leggyakrabban kiválasztott nevek listája sejteti, hogy a politikusok háttérbe szorultak: vagy nem tudnak eleget a közmúlt politikusairól és ezért nem szívesen választják őket, vagy ellen-

kezőleg, ismerik őket, de nem mutatnak különösebb rokonszenvet irántuk. Az előző feltételezésnek ellentmondhat az, hogy történelmi tanulmányaik során minden kérdezett politikusról tanultak, hogy egy részükről a családi kommunikációban és a médiumok közlései révén is hallhattak, és hogy valószínűleg a kulturális élet kiválóságairól sem rendelkeznek strukturáltabb ismeretekkel, mint a 20. század politikusairól.

A diákok vagy történelmi neveket, vagy híres művészeket és tudósokat igyekeztek választani. A legtöbb pozitív érzelmeket a nemzeti történelmi Pantheon nagyjai: Széchenyi István, Zrínyi Ilona és Szent László és a tudományos, művészeti és sportélet kiválóságai váltották ki: Szent-Györgyi Albert, Bartók Béla és Hajós Alfréd.¹¹ Ami a 20. századi magyar politikusokat illeti, ők csak a kulturális élet nagyjai után következnek. Az ő elfogadottságukban láthatóan nincs konszenzus. Közülük egyedül Nagy Imrét becsülné meg a diákok több, mint tíz százaléka annyira, hogy utcát nevezze el róla, de ezt az arányt sem tekinthetjük magasnak. Nagy Imre viszonylagos népszerűsége egybecseng más vizsgálatok eredményeivel, amelyek szerint a 20. századi magyar politikai életet meghatározó személyiségek közül még a leginkább ő vált ki pozitív érzelmeket az emberekből.¹²

A 20. század magyar történelmét meghatározó politikusok tehát a diákok érzelmi identifikációjában nem játszanak szerepet. A kérdezett személyiségek nem szimbolizálnak olyan politikálási erényeket, amelyekhez a kollektív emlékezet egyértelműen gazdasági és társadalmi sikereket, nagyszerű történelmi fordulatokat, össztársadalmi elégedettséget kapcsolna. A legnépszerűbb 20. századi politikus, Nagy Imre is valószínűleg mártíriumával „vívta ki” vezető szerepét a toplistán. A pozitív érzelmek hiányában a modern magyar politika szűk nemzetközi mozgásteret és politikusaink ellentmondásos személyisége mellett szerepet játszhat az is, hogy az egymást követő politikai kurzusok nemcsak közvetlen elődjüket váltották le, hanem elődjük történelem-értelmezését is. Minden új korszak valamelyest újra is írta a múltat. Az ellentmondásos értelmezések pedig kioltják egymást: a politikát megtestesítő vezető személyiségek hittelenné válnak.¹³

2. A politikai jelenségek világa

Az érzelmeket közvetlenül vizsgáló kérdéseink alapjául a francia Annick Percheron szójegyzék-módszere szolgált (Pecheron 1974)¹⁴, amelyet a szerző a tizenévesek érzelmi beállítódásainak vizsgálatára dolgozott ki. Percheron abból indult ki, hogy a fiatalok ekkor még elsősorban érzelmi alapon tájékozódnak a világban, és ezért könnyebben is fordítják le érzelmi síkra a politikai világhoz való viszonyukat. A módszer lényege, hogy egy-egy hívó szó hallatán a kérdezetteknek azt kell megmondaniuk, hogy szeretik-e vagy nem azt a jelenséget, fogalmat, intézményt vagy személyt, amit a szó jelöl. Előnye, hogy nem igényli a fogalmak definíciószerű ismeretét, hogy a „szeretem–nem szeretem” dimenzióval leképezi a hétköznapi gondolkodás logikáját, és hogy mint módszer adaptálha-

tó, anélkül, hogy mindig ugyanazokat a fogalmakat kellene használni. A szavak sokaságából egyfajta politikai tér rajzolódik ki. Kiválasztásuknál figyelembe lehet venni az adott társadalom konkrét viszonyait. Percheron szójegyzék-módszerének segítségével több nemzetközi összehasonlító vizsgálat is készült.¹⁵

Úgy igyekeztünk 35 szavas listánkat összeállítani, hogy a politika mi-nél szélesebb mezejét öleljék át: hogy intézmények, ideológiák, szimbólumok, tisztségek és tisztségeket betöltő személyek, politizálási formák, nemzetek és etnikumok egyaránt szerepeljenek közöttük. Listánk összeállításánál arra törekedtünk, hogy a politikáról való gondolkozás alapka-tegóriáit tartalmazza, olyanokat, amelyekkel a diákok a hétköznapi po-litikai diskurzusokban és a médiumok közléseiben rendszeresen talál-kozhattak, és amelyeket elvileg ők is használhatnak.

A pozitív érzelmek alapján a következő sorrendet állíthatjuk fel:

2. táblázat

A politikai fogalmakhoz való érzelmi viszony, százalékban

	Szereti	Nem szereti	Nem tudja eldönteni
magyarok	90	3	7
pénz	80	9	11
Szent Korona	62	11	27
amerikaiak	55	16	29
engedelmesség	48	31	21
franciák	48	22	30
Göncz Árpád	42	25	33
választás	40	32	28
köztársasági elnök	38	25	37
vallás	33	33	34
1956-os felkelés	32	31	37
liberalizmus	30	24	46
Torgyán József	26	46	28
zsidók	23	30	47
Orbán Viktor	23	35	42
kapitalizmus	23	36	41
sztrájk	23	47	30
helyi önkormányzat	22	36	42
miniszterelnök	16	44	40
Horn Gyula	15	53	32
jobboldal	14	33	53
szlovákok	12	39	49
szakszervezet	12	42	46
Pető Iván	12	42	46
oroszkok	11	56	33
Csurka István	8	51	41
románok	8	58	34
konzervativizmus	7	48	45
politikus	7	59	34

	<i>Szereti</i>	<i>Nem szereti</i>	<i>Nem tudja eldönteni</i>
kormány	6	54	39
szocializmus	6	59	36
cigányok	5	69	26
Giczy György	4	35	61
Lezsák Sándor	3	40	57
kommunizmus	3	75	22

A fogalmak egy részére sokan azt válaszolták, hogy nem tudják eldönteni: szeretik-e vagy nem azt, amit jelöl. Ezeknek a pozitív vagy negatív érzelmek közötti, semleges vagy bizonytalan érzelmeket tükröző válaszoknak ugyanolyan létjogosultságuk van, mint a többieknek. Nem zárhatjuk ugyan ki, hogy a válaszadás elől való kitérésre is jó lehetőséget kínált a „nem tudom eldönteni” alternatíva, de az, hogy arányuk 7–61 százalék között mozgott, arra enged következtetni, hogy általában azok is érdemi válaszokat adtak, akik ezt választották. Néhány esetben valószínűsíthetjük, hogy a semleges attitűd magas aránya az ismeretek hiányával függ össze (például Giczy György vagy Lezsák Sándor esetében).

A szójegyzék a legkülönbözőbb politikai fogalmakat tartalmazza. Az érzelmek előjelében és intenzitásában nagy különbségek vannak: egyeseket szinte mindenki szeret, másokat szinte mindenki utál, és ezek között a végletek között a legkülönbözőbb változatok fordulnak elő. Hogyan viszonyulnak azonban a fogalmak által felidézett politikai tér jellegzetes tartományaihoz? Van-e olyan dimenziója a politikának, amely a többiektől különböző érzelmeket vált ki belőlük? A különböző fogalmakat megpróbáltuk formális szempontból tipizálni. Hat kategóriát különítettünk el. Az elsőbe a két legfőbb közjogi méltóságot és e funkciók betöltőit, a második csoportba a politika és a politizálás alapintézményeit soroltuk. A harmadikat a pártpolitikusok alkotják, a negyediket a politikai ideológiák és rendszerek, az ötödiket a nemzetek és a kisebbségek, végül a hatodikat a szimbolikus és materiális értékek.

Egyes fogalmak inkább pozitív, mások inkább negatív érzelmeket váltottak ki a diákokból, de egy-egy fogalom megítélése egy adott csoportban általában valamelyik oldalra billen. Hogy a kétféle előjelű érzelem közötti kapcsolatot és arányait is figyelembe vegyük, a „szeretem” és a „nem szeretem” válaszokat együttesen kezelve olyan mutatót képeztünk, amely -100 -tól $+100$ -ig terjed. Az így nyert index előjele tükrözi, hogy az adott fogalom által kiváltott érzelmek pozitívak-e vagy negatívak, értéke pedig egy $+100$ -tól -100 -ig terjedő skálán fejezi ki az érzelem intenzitását. Minél inkább megközelíti egy fogalom szeretet-indexe a $+100$ -at, annál inkább szeretik a diákok azt, amit jelöl, és minél közelebb van a -100 -hoz, annál negatívabb érzelmek határozzák meg a hozzá való viszonyukat.¹⁶

3a táblázat

A közhatalmi funkciókhoz és betöltőikhez való érzelmi viszony a különböző iskolatípusokban, -100-tól +100-ig terjedő skálán

	<i>Gimnazisták</i>	<i>Szakközépiskolások</i>	<i>Szaktanulók</i>
Göncz Árpád	60	35	- 6
köztársasági elnök	59	28	- 15
Horn Gyula	- 44	- 57	- 59
miniszterelnök	- 22	- 49	- 56

A tisztségek és betöltőik elfogadása vagy elutasítása összefüggött egymással: a diákok nem tettek különbséget érzelmi megítélésükben. A legmagasabb közjogi posztok és betöltőik iránt a gimnazisták attitűdjei sokkal pozitívabbak, mint a többiekéi. Különösen Göncz Árpád személyét és a köztársasági elnöki pozíciót fogadják el másoknál jobban. A szakközépiskolások érzelmei mind a négy esetben negatívabbak, mint a gimnazistákéi, de Göncz Árpád személyéhez és posztjához ők is inkább pozitív érzelmekkel viszonyulnak. A szaktanulók viszont alapvetően negatív beállítottságúak mindkét személy és mindkét tisztség iránt, legfeljebb csak negatív érzelmeik mértékében vannak különbségek.

3b táblázat

A politikai alapintézményekhez való érzelmi viszony a különböző iskolatípusokban, -100-tól +100-ig terjedő skálán

	<i>Gimnazisták</i>	<i>Szakközépiskolások</i>	<i>Szaktanulók</i>
választás	47	11	- 14
helyi önkormányzat	- 7	- 29	- 28
sztrájk	- 36	- 41	- 28
szakszervezet	- 46	- 59	- 60
politikus	- 69	- 77	- 85
kormány	- 71	- 82	- 81

Különösen érdekes a diákok érzelmi viszonya a politika intézményeivel, mivel ezek egy része ad lehetőséget az állampolgári és a szakmai érdekérvényesítésre. Leginkább a kormányt és a politikust utasítják el, majd a szakszervezetet és a sztrájkot. Legkevésbé a választással szemben elutasítóak, bár az iskolatípusok eltérő hatása itt mutatkozik meg a legerősebben: a gimnazisták körében a választást elutasító 19 százalékkal szemben 51 százalékuknak vannak pozitív érzelmei. Ugyanakkor a szaktanulók 65 százaléka mondja, hogy a választást nem szereti, szemben a választást szerető 31 százalékukkal.

A politikai alapintézményeket a választás kivételével a diákok gyanakvással szemlélik. A választással is csak a gimnazisták rokonszenveznek igazán. Figyelemre méltó, hogy a sztrájkot és a szakszervezetet is elutasítják, még ha az előbbit a szaktanulók valamivel kevésbé is, mint a többiek. A szakközépiskolások érzelmei inkább a szaktanuló-

kéihoz állnak közelebb, akik ezúttal is a legelutasítóbbak a vizsgált politikai jelenségek iránt.¹⁷

3c táblázat

*A politikai pártok képviselőihez való viszony
a különböző iskolatípusokban, –100-tól +100-ig terjedő skálán*

	<i>Gimnazisták</i>	<i>Szakközépiskolások</i>	<i>Szaktanulmányosok</i>
Orbán Viktor	0	– 26	– 26
Pető Iván	– 43	– 79	– 62
Torgyán József	– 54	– 35	– 3
Giczy György	– 68	– 83	– 84
Csurka István	– 74	– 71	– 73
Lezsák Sándor	– 93	– 93	– 89

A pártok képviselőit nem szeretik a diákok. Még a legkevésbé Orbán Viktort utálják. Érdekes, hogy Csurka István és Lezsák Sándor elutasításában nincs igazán különbség a három iskolatípus tanulói között. Ugyanakkor Orbán Viktort és Pető Ivánt annál kevésbé szeretik, minél alacsonyabb státuszú iskolába járnak, Torgyán József viszont, éppen ellenkezőleg, a szaktanulmányosokból vált ki a legkevésbé és a gimnazistákból a leginkább negatív érzelmeket.

3d táblázat

*A politikai ideológiákhoz és orientációkhoz való viszony
a különböző iskolatípusokban, –100-tól +100-ig terjedő skálán*

	<i>Gimnazisták</i>	<i>Szakközépiskolások</i>	<i>Szaktanulmányosok</i>
liberalizmus	71	22	– 60
kapitalizmus	26	– 14	– 58
jobboldal	– 35	– 42	– 40
konzervativizmus	– 68	– 77	– 82
szocializmus	– 82	– 81	– 83
kommunizmus	– 93	– 93	– 89

A politikai ideológiák és orientációk körében egyet sem találtunk, amely iránt a diákok többsége összességében pozitív érzelmeket mutatott volna. A legkevésbé még a liberalizmust utasítják el a középiskolások, sőt, a gimnazisták több, mint fele számára pozitív képzeteket támaszt ez a szó, miközben a szaktanulmányosoknak még a tizede sem rokonszenvezik vele. Ugyanakkor éppen ez osztja meg leginkább a különböző iskolák diákjait. A szocializmust és a kommunizmust szeretik a legkevésbé a diákok az összes ideológiai fogalom közül, ez utóbbi pedig egyúttal listánk legutáltabb fogalma is. Oly mértékben ellenszenves nekik mindkettő, hogy ebben már nincs is különbség az egyes csoportok között.¹⁸ Érdekes, hogy a konzervativizmus sem sokkal rokonszenvesebb számukra.

Ennek az lehet az oka, hogy a szó számukra elsősorban a maradiságot, megcsontosodottságot jelenti. A különböző iskolatípusba járó diákok között nincs különbség a jobboldal megítélésében sem. Nagy különbség van viszont a liberalizmushoz, illetve a kapitalizmushoz való viszonyukban: miközben a gimnazistáknak alapvetően pozitív a viszonyuk ezekhez a fogalmakhoz, addig a szakmunkástanulóknak alapvetően negatív.

3e táblázat

Az etnikai csoportokhoz való viszony a különböző iskolatípusokban, -100-tól +100-ig terjedő skálán

	<i>Gimnazisták</i>	<i>Szakközépiskolások</i>	<i>Szaktanulóknak</i>
magyarok	95	94	92
amerikaiak	52	54	59
franciák	46	44	27
zsidók	32	2	-53
szlovákok	-29	-47	-68
oroszok	-49	-70	-76
románok	-72	-79	-78
cigányok	-84	-90	-83

A felsorolt népek és kisebbségek közül bennünket, magyarokat szeretnek a legjobban a diákok. A többiek két csoportot alkotnak: a pozitív érzelmi térfélen vannak a nyugatiak: az amerikaiak és a franciák, a negatívon a keletiek: a szlovákok, az oroszok és a románok, a kettő között pedig a zsidók. A cigányokat szeretik a legkevésbé.

A pozitív érzelmekben nincs sok különbség a középiskolások különböző csoportjai között, csak a franciákat szeretik kevésbé a szakmunkástanulók, mint a többiek. Azokban az esetekben azonban, amelyekben a negatív érzelmek még egyáltalán fokozhatóak, már igen: minél alacsonyabb státuszú iskolába jár valaki, annál kevésbé szereti a zsidókat, a szlovákokat és az oroszokat.

3f táblázat

Szimbolikus és materiális értékekhez való viszony a különböző iskolatípusokban, -100-tól +100-ig terjedő skálán

	<i>Gimnazisták</i>	<i>Szakközépiskolások</i>	<i>Szaktanulóknak</i>
Szent Korona	91	78	50
pénz	77	73	86
1956-os forradalom	43	6	-30
vallás	33	33	34
engedelmesség	19	23	20

A szójegyzék utolsó csoportját olyan fogalmak alkotják, amelyek a legpozitívabb érzelmeket váltották ki a középiskolásokból. (Kivételt csak a

szakmunkástanulók jelentenek, akik elutasítják az 1956-os forradalmat.) Ezeknek az a sajátosságuk, hogy ha nem is függetlenek a politika világtól, túlmutatnak rajtuk: egyrészt a közeli és a távoli történelmi hagyományokat idézik fel, másrészt egy lehetséges spirituális értékrendet, harmadrészt a materiális érvényesülés egyik eszközét és eredményét.

Szójegyzékünkben a rendszerváltás két olyan kulcsfogalma is szerepelt, amelyek politikai irányzatoktól és pártoktól függetlenül is meghatározzák a társadalmi valóságot: a *pénz* és a *kapitalizmus*. Érdekes külön is megnézni, hogy a diákok hogy viszonyulnak ezekhez a lényegüknél fogva összetartozó fogalmakhoz. Az adatok azt mutatják, hogy megítélésük ellentmondásos: mintha ez a két szó két különböző dolgot jelentene számukra. Pozitív érzelmeket mutatnak a pénz mint olyan iránt, ezt azonban lehetőleg kapitalizmus (azaz piac és verseny) nélkül szeretnék megszerezni. Ha még pontosabbak akarunk lenni, azt állapíthatjuk meg, hogy a középiskolások tulajdonképpen politikai rendszerektől függetlenül szeretik a pénzt, hiszen a szocializmust és a kommunizmust még jobban utálják, mint a kapitalizmust.

Minél inkább szeretik a diákok a pénz szót, annál inkább utálják a kapitalizmust:

4. táblázat

A pénz és a kapitalizmus iránti pozitív érzelmek a különböző iskolatípusba járók körében, százalékban

	<i>Gimnázium</i>	<i>Szakközépiskola</i>	<i>Szaktanulmányozó</i>
pénz	76	79	84
kapitalizmus	36	27	12

Áttekintve a különböző politikai dimenziók iránti érzelmeket, megállapíthatjuk, hogy a politika világa összességében nem igazán váltotta ki a diákok rokonszenvét. Érzelmi reakcióikat inkább negatívnak értékelhetjük, mint pozitívnak. A 35 különböző fogalomból átlagosan 8,56 iránt vannak pozitív és 12,93 iránt negatív érzelmeik.

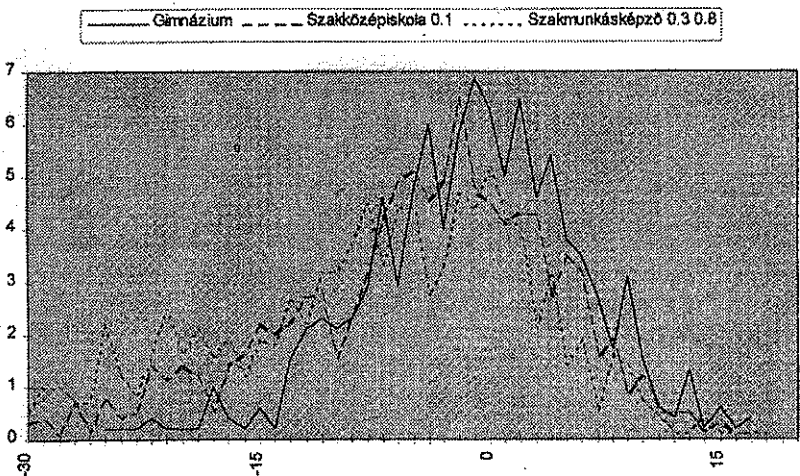
A három iskolatípus tanulói között csak néhány esetben nincs különbség. Egyformán szeretik a magyarokat, az amerikaiakat, az engedelmeséget és a vallást, egyformán nem Csurka Istvánt, Lezsák Sándort, a szocializmust, a kommunizmust, a románokat és a cigányokat. A szakmunkástanulók a pénzt és a vallást jobban szeretik, mint a többiek, Torgyán Józsefet pedig másoknál kevésbé utálják. A többi 22 esetben a gimnazisták érzelmei a legpozitívabbak és a szakmunkástanulókéi a legnegatívabbak. Mindhárom iskolatípus tanulói összességében inkább negatív, mint pozitív érzelmeket táplálnak a politika világa iránt, de ez a negatív érzelem sokkal inkább jellemzi a szakmunkástanulókat, mint a gimnazistákat. A 35 fogalom iránti szeretet-indexek átlagértéke a gimnazisták körében -10,6 (azaz, ez már inkább nem-szeretet-index), a szakközépiskolások körében már -24,6, a szakmunkástanulók körében pedig -36,1. A szakközépiskolások tehát másfélszer, a szakmunkástanulók három és félszer jobban utálják a politika világát, mint a gimnazisták.

Hét fogalommal kapcsolatban feltűnően nagy különbség van a gimnazisták és a szakmunkástanulók érzelmeiben: a -100 -tól $+100$ -ig mozgó szeretet-indexekben több, mint 50 pontnyi. A különbség egy esetben abból adódik, hogy a szakmunkástanulók Torgyán Józsefet pozitívabban ítélték meg, mint a gimnazisták ($+51$ pont). A gimnazistákhoz képest negatívabbak viszont az érzelmeik a liberalizmussal (-131 ponttal), a zsidókkal (-85 ponttal), 1956-tal (-73 ponttal), Göncz Árpáddal (-66 ponttal), a köztársasági elnökkel (-64 ponttal) és a választással (-61 ponttal) kapcsolatban. Ezek a különbségek felhívják a figyelmet annak a veszélyére, hogy a szakmunkásképzőből kikerülő fiatalok jó része nemcsak egyszerűen kívül kerül a politika világán, ami a többieket is fenyegeti, hanem a társadalmi és a politikai élet bizonyos jelenségei és formái iránt ellenséges, indulatteli érzületet táplál, ami könnyen gyűlöletbe csaphat.

A diákok pozitív és negatív választásait együttesen nézve egy olyan indexet képeztünk, amely a lista fogalmaiból kirajzolódó politikai szféra iránti egyéni viszonyuk egészét fejezi ki.¹⁹ A következő ábra ennek az elfogadás–elutasítás indexnek a megoszlását mutatja a középiskolások körében, iskolatípusok szerint. A skála jobb oldalán található a pozitív reakciók, míg a bal oldalon az elutasítás értékei. Látható módon a gimnazisták mutatják a leginkább elfogadó attitűdöt a politika világa iránt, szemben a szakmunkástanulókkal, akik a leginkább elutasítják. A gimnazisták átlagosan azonos arányban fejezik ki pozitív és negatív érzelmeiket. Ezzel szemben mind a szakközépiskolások, mind pedig a szakmunkástanulók inkább elutasítóak.

1. ábra

*A politikai szférához való viszony egésze a különböző iskolatípusba járók körében -35 -től $+35$ -ig terjedő elfogadás-elutasítás indexben**

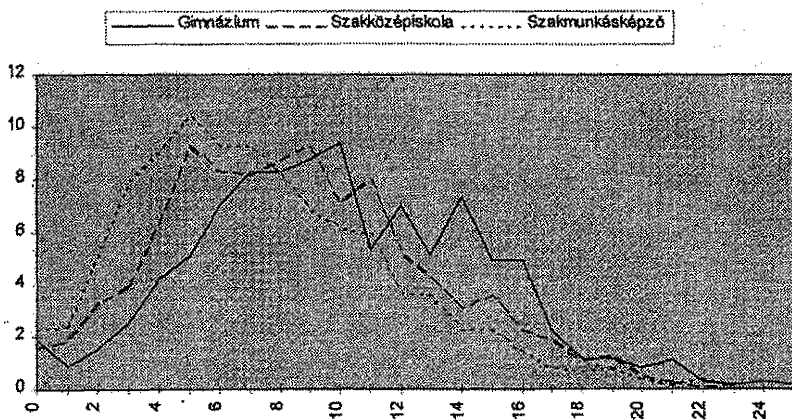

* Az ábrán a függőleges tengely mutatja a válaszadók százalékos arányát, míg a vízszintes tengely a pozitív és negatív választások $+35$ -től -35 -ig terjedő skáláját.

A válaszolók alapbeállítódását felbonthatjuk külön-külön negatív és pozitív reakciókra. Ha azt nézzük, hogy hányszor választották a pozitív alternatívát, a megoszlások megerősítik az előbb említett összefüggést, azt, hogy a gimnazisták a legnyitottabbak és a legelfogadóbbak, szemben a szakmunkásokkal.

2. ábra

*A politikai szférához való pozitív viszony mértéke a különböző iskolatípusba járók körében**

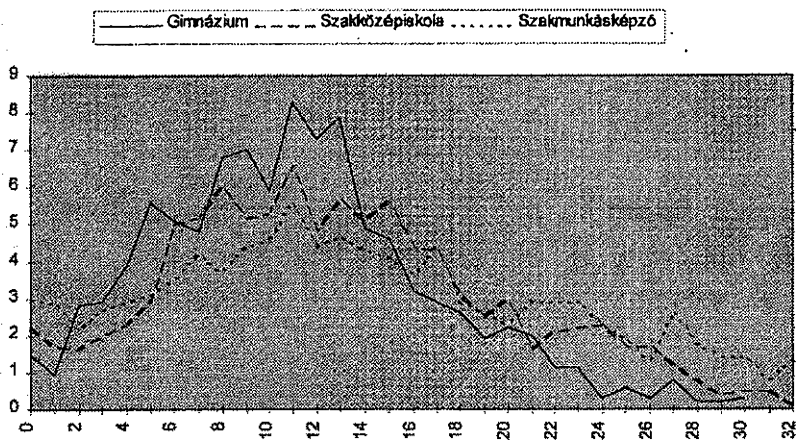

* Az ábrán a függőleges tengely mutatja a válaszadók százalékos arányát, míg a vízszintes tengely a pozitív választások 0-tól + 35-ig terjedő lehetséges előfordulását.

Az elutasításokban ugyanakkor már egyáltalán nincsenek lényeges különbségek az iskolatípusok között. Ha a negatív választások eloszlásgörbéjét nézzük, amely azt mutatja, hogy ki hány esetben utasította el az általunk felkínált fogalmakat, azt találjuk, hogy az elutasításban, a negatív érzelmekben a gimnazisták hasonlóságot mutatnak a szakközépiskolásokkal vagy a szakmunkástanulókkal.

3. ábra

*A politikai szférához való negatív viszony mértéke a különböző iskolatípusba járók körében**

* Az ábrán a függőleges tengely mutatja a válaszadók százalékos arányát, míg a vízszintes tengely a negatív ítéletek 0-tól 35-ig terjedő lehetséges előfordulását.

Az eddigiek alapján talán nem tűnik az sem meglepőnek, hogy az érzelmi viszonyt kifejező mutató értékei jelentősen szóródnak a különböző iskolatípusok szerint:

5. táblázat

Az elfogadás–elutasítás együttesének mutatója és a pozitív és a negatív választások átlaga

	<i>Az elfogadás– elutasítás index átlaga</i>	<i>A pozitív választások átlagos értéke</i>	<i>A negatív választások átlagos értéke</i>
Gimnázium	-0,04	10,0	11,1
Szakközépiskola	-0,13	9,7	13,0
Szakmunkásképző	-0,21	7,5	14,0

A továbbiakban azt vizsgáltuk, hogy az általános összkép mögött miképpen változnak a megkérdezettek érzelmi az egyes témák szerint, azaz, hogy a fogalmak által kifeszített politikai tér iránti általános érzelmi beállítódásuk hogyan szerveződik. A politikai érzelmek szövedékének feltárására faktorelemzést végeztünk. Azt találtuk, hogy a válaszadók nyolc nagy témát különböztetnek meg. Pozitív vagy negatív érzelmeik ezek körül a témacsoportok körül szerveződnek. A szójegyzék konkrét fogalmai által kiváltott érzelmek kapcsolódási logikájából kirajzolódó témacso-

portok a politika szférájának jellegzetes dimenziói. A faktorelemzés megerősítette, hogy a diákok politikai világa ugyanazon dimenziók mentén szerveződik, amelyeket eddigi elemzésünkben formálisan különítettünk el. Az érzelmek által szervezett politikai tér szerkezetileg a következőképpen épül fel:

6. táblázat

*Az érzelmi viszonyulásokat szervező politikai tematikák**

<i>Közhatalmi funkciók és szereplők</i>	<i>Politikai alapintézmények</i>	<i>Politikai pártok képviselői</i>	<i>Politikai ideológiák és orientációk</i>	<i>Népek</i>	<i>Szimbolikus és materiális értékek</i>	<i>Kisebbségek</i>
Göncz Árpád	önkormányzat	Lezsák Sándor	szocializmus	oroszok	engedelmesség	zsidók
Horn Gyula	politikus	Giczy György	kommunizmus	románok	vallás	cigányok
köztársasági elnök	választás	Csurka István	liberalizmus	szlovákok	Szent Korona	
miniszterelnök	kormány	Orbán Viktor	konzervatívizmus	franciák	magyarok	
	szakszervezet	Peťő Iván	jobboldal	amerikaiak	pénz	
	sztrájk	Torgyán József	kapitalizmus			

* A táblázat a faktorsúlyok alapján mutatja a fogalmak elrendeződését.

Ha az elfogadás, illetve elutasítás mértékét az egyes témákon belül vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a különböző témák más és más viselkedést váltanak ki a megkérdezettekben. Ez nem mond ellent annak, hogy szinte minden esetben (kivéve a szimbolikus és materiális értékek területét) elutasítóak. Különösen nagyok az eltérések, ha az elfogadás-elutasítás átlagait az egyes témákban az iskolatípusok szerint nézzük.

Az egyes témákon belül tematikus indexet képeztünk, mely összegzi az adott témában felkínált fogalmak elfogadását és elutasítását. Az index értékei $-1,0$ -tól $+1,0$ -ig terjednek aszerint, hogy a fogalmak és nevek együttesében inkább az elutasítás vagy az elfogadás dominál-e.

Az elfogadás, illetve az elutasítás mértékét az egyes témákon belül vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az eddig elemzett alaprendencia nem módosul jelentősen: szinte minden esetben az elutasítás, a negatív atti-

túd a diákok alapélménye. Ez alól egyedül a szimbolikus és materiális értékek képeznek kivételt.

7. táblázat

A politikai tematikák érzelmi fogadtatása a különböző iskolatípusokba járók körében, tematikus elfogadási-elutasítási indexben

	Fő közhatalmi funkciók és szereplők	Politikai alapintézmények	Politikai pártok képviselői	Politikai ideológiák és orientációk	Szimbolikus és materiális értékek	Kisebbségek
Gimnázium	+ ,10	- ,16	- ,26	- ,28	+41	- ,23
Szakközépiskola	- ,07	- ,29	- ,32	- ,36	+29	- ,32
Szakmunkásképző	- ,23	- ,33	- ,23	- ,41	+ ,22	- ,47

A gimnazisták érzelmi reakciói ezeken a témákon belül sokkal kevésbé negatívak és elutasítóak, mint a szakközépiskolásokéi vagy a szakmunkástanulókéi. Ez a legtisztábban a kiemelkedő közhatalmi funkciók és betöltőik esetében mutatkozik meg: a gimnazisták Göncz Árpád személyéhez és magához a köztársasági elnöki pozícióhoz jóval pozitívabban viszonyulnak, mint a többiek. Bár a többi témában az átlagos gimnazista válaszadói magatartás összességében mindig negatív (kivéve a mindenki számára pozitív konnotációkat hordozó olyan materiális értékeket, mint amilyen például a pénz), de ez a negativizmus mindig gyengébb, mint a többi iskolatípusba járóknál. Egyetlen témában tűnnek el ezek a különbségek: amikor a pártpolitikusat kellett a diákoknak megítélniük. Abban, hogy ezeket a politikusat nem szeretik, legyen bármelyik politikai irányzat megtestesítője is, teljes az egyetértés a diákok körében.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a politika egyes fogalmait, témáit, intézményeit és szereplőit felidéző szavak ellentmondásos és alapvetően elutasító érzelmi reakciókat váltottak ki a diákokból. Látható módon nem szeretik a politika szféráját, gyanakvóak és kiábrándultak. Ezen belül is a szakmunkástanulók érzik a leginkább ellenségesnek ezt a világot. Úgy tűnik, hogy a politikai szféra legitim körének a rendszerváltással bekövetkezett átértékelése, az egyébként is idegen politikában való tájékozódás korábbi pontjainak elvesztése, a politikai intézmények átrendeződése, instabilitásuk és esetenkénti hiteltelenségük magát a politizálást diszkreditálja, és érzelmileg összességében elidegenítően hat a jövő polgárainak a politikához való viszonyára. Az általuk észlelt politikakép láthatóan nem igazán alkalmas arra, hogy rendező elveivel, áramlataival, intézményeivel, szimbólumaival és megszemélyesítőivel azonosuljanak. A listánkon szereplő fogalmak közül a pénz, a vallás, az engedelmesség

és a Szent Korona váltották ki a legtöbb pozitív érzelmet – vagyis éppen azok, amelyeknek csak áttételes közük van mind az állampolgári politikához, mind a professzionális, intézményes formákban megjelenő politika világához.

II. POLITIKAI ISMERETEK

Bár a politikai ismeretek az állampolgári kultúra nyilvánvalóan fontos elemei, nem könnyű meghatározni, hogy pontosan milyen szerepet játszanak a társadalmi magatartások alakulásában. Az ismereteknek – köztük a politikaiaknak – kétségtelenül van valamilyen önértékük. Jobb, ha az emberek ismerik a politika világát, mint ha nem. Arra a kérdésre azonban már nehezebb válaszolni, hogy miért is jobb ez, és hogy a tudásnak önértékén túl milyen jelentősége van a társadalmi gyakorlatban.

A demokratikus társadalmakban ideológiai elkötelezettségétől függetlenül mindenki egyetért abban, hogy ismeretek nélkül elképzelhetetlen az állampolgárok részvétele a köz ügyekben.²⁴ Ahhoz, hogy élni tudjanak jogaikkal és tisztában legyenek politikai cselekvéseik tétjével és következményeivel, ismeretekre van szükségük.²⁵ A különböző világnézetiűeket összekötő demokratikus közmegegyezés minimumából az ismeretekkel kapcsolatban három elemet érdemes kiemelnünk: 1. az állampolgároknak joguk van az információhoz, 2. a mindenkori hatalom kötelessége a tájékoztatás és 3. az államnak intézményes lehetőségeket kell biztosítania a társadalmi és politikai ismeretek megszerzéséhez. Aki a közmegegyezés eme elemeivel nem ért egyet, nem számít demokratának.

Magyarországon a hetvenes években készültek az első ismeretvizsgálatok. Olyan időszakban, amikor nyilvánvaló volt, hogy a hatalom szempontjából a nagyon is kontrollált és egyértelmű értékkontextusban közvetített politikai tudásnak nem annyira az állampolgárok politikai kompetenciájának javulása szempontjából volt értéke, mint inkább a kívánatosnak tartott politikai magatartások kognitív megátogatása szempontjából. Ezeknek a vizsgálatoknak a legfőbb üzenete a politikai ismeretek öncélúságának és a társadalmi gyakorlatban való használhatatlanságuknak a bemutatása volt.²⁶ Az elemzések a politikai részvétel hiányával összefüggő ismereti sajátosságokat²⁷ részben metodológiai problémaként prezentálták, részben a politikai ideológia sajátos megjelenési formáiként (lásd például Zsíros 1979; Szabó 1979).²⁸

A rendszerváltás utáni első empirikus kutatások a társadalomra rázúduló új ismeretek közül elsősorban azokra irányultak, amelyeknek pártpolitikai nézőpontból gyakorlati tétjük volt: a rendszerváltással és a többpártrendszerrel kapcsolatos ismeretekre, illetve azokra, amelyek a választói magatartásokat befolyásolhatták. A vizsgálatok általában a 18 éves felüliekre terjedtek ki, hiszen az első szabad választások előtt – és még sokáig utánuk is – érthetően elsősorban annak volt jelentősége, hogy a felnőtt választópolgárok milyen ismeretekkel rendelkeztek. A fi-

atalok körében végzett kevés számú vizsgálatban csak elszórtan fordultak elő ismeretkérdések.

Vizsgálatunkban a politikai ismeretek szerveződését próbáltuk feltárni.

1. Ismeretek a parlamenti viszonyokról

Egy többpártrendszerű országban az állampolgári ismeretek minimuma a kormányzópártok ismerete. Arra a kérdésre, hogy a következő pártok kormányzópártok-e vagy parlamenti ellenzékiek, illetve parlamenten kívüliek, nagyon sokan nem tudtak válaszolni. 40–50 százalék között volt azok aránya, akik meg sem próbálták a pártokat valamelyik kategóriába sorolni. A válaszadásra vállalkozók a következő hatalmi pozíciókat tulajdonították a kérdezett pártoknak:

8. táblázat

A pártok hatalmi helyzetének ismerete százalékban

	<i>Kormánypárt</i>	<i>Parlamenti ellenzéki párt</i>	<i>Parlamenten kívüli párt</i>
MSZP	89	9	1
SZDSZ	84	13	3
FKgP	14	78	8
Fidesz	25	70	5
KDNP	19	70	11
MDF	34	63	3
MDNP	14	53	33
MIÉP	5	19	76
Munkáspárt	12	29	59

A kormányzási pozíció kedvez a pártok ismeretének. A válaszolók közül a legtöbben a kormányzópártokat ismerték fel, utánuk rögtön a Fidesz következik a rangsorban. Azt, hogy az MSZP és az SZDSZ alkotják a koalíciót, 1995-ben a felnőttek 83, illetve 76 százaléka tudta (Hann 1996).²⁹ A diákok tehát valamivel jobban tudják, mint a felnőttek, hogy az SZDSZ tagja a koalíciónak. Ebben a két vizsgálat között eltelt idő mellett feltehetően az is szerepet játszik, hogy a felnőttek egészéhez képest a vizsgálatunkban szereplő középiskolások iskolázottabbak.

Konkrétan azt, hogy mely pártok alkotják a koalíciót, a gimnazistáknak a kétharmada tudta pontosan, a szakközépiskolásoknak a fele, míg a szakmunkástanulóknak csak az egynegyede. A választópolgároktól elvárható elemi aktuális politikai ismeretekkel tehát az utolsó éves szakmunkástanulók többsége nincs tisztában.

A parlamenten belüli ellenzéki és a parlamenten kívüli pártok között még kevésbé igazodnak el a diákok. Két pártot vélnek viszonylag többen a ténylegesnél kedvezőbb helyzetben: egyharmaduk kormányzópártnak gondolja az MDF-et, egynegyedük pedig a Fideszt. Az MDF-re vonatko-

zó téves ismeretek magas arányát valószínűleg a politikai ismeretek ama sajátosságával magyarázhatjuk, hogy minél „távolabb” van valaki a politikától, annál inkább fáziskésésben vannak ismeretei az események változásától, és a korábban érvényes ismeretek sajátos ismereti zárványokként konzerválódnak.

Az ismeretek összefüggnek az iskola típusával. Míg a válaszadásra vállalkozó gimnazistáknak csak az egyötöde nincs tisztában egyetlen párt hatalmi helyzetével sem, addig a szakközépiskolásoknak már az egyharmada, a szakmunkástanulóknak pedig már a fele.

A politikai szociológiai kutatások közismert összefüggése, hogy az ismeretek nem specifikusak: a politikában, mint hagyományos férfitevékenységben a férfiak jobban eligazodnak. Mi az ismereteket demográfiai, társadalmi és magatartási tényezők együttesének a szövedékében értelmeztük. Nem egyszerűen arra kerestük a választ, hogy a diákok ismereteit mennyire határozza meg nemi hovatartozásuk, hanem annak függvényében elemeztük ezt, hogy milyen iskolatípusba járnak, és mit csinálnának egy parlamenti választáson.

Ami az e három tényező közötti összefüggéseket illeti, az esetleges parlamenti választásokon elképzelt részvételben az azonos iskolatípusba járó fiúk és lányok között nincs különbség. A választói aktivitás megelőzése alapvetően az iskolázottságtól és nem a nemtől függ. A választóvonal azonban nem a gimnáziumba és a szakközépiskolába járók között húzódik, hiszen e két iskolatípus tanulóinak egyaránt a négyötöde gondolta úgy, hogy részt venne a választásokon, mindössze a szakközépiskolás lányok közül mennének el szavazni valamivel kevesebben. A fal az érettségit adó középiskolák és a szakmunkásképzők között húzódik: ez utóbbiak tanulóinak csak a kétharmada menne el adott esetben szavazni.

9. táblázat

A pártok helyes besorolása iskolatípus, nem és választói hajlandóság szerint, az ismeretszint százalékában

	Lányok		Fiúk	
	szavazna	nem szavazna	szavazna	nem szavazna
Gimnázium	54	40	81	62
Szakközépiskola	41	29	62	42
Szakmunkásképző	20	15	41	30

A fiúk és lányok ismeretei között számottevő különbség van minden iskolatípusban: mind a szavazni szándékozó, mind a szavazni nem szándékozó fiúk több párt hatalmi helyzetével vannak tisztában, mint a lányok. Azok a fiúk, akik most úgy gondolják, hogy a választásoktól távol maradnak, rendre magasabb ismeretszinttel rendelkeznek a pártokról, mint a választásokon részt venni akaró társnőik. Bár a három vizsgált tényező hatása külön-külön is jelentős, az iskola típusából eredő hatások ereje valamivel gyengébb, mint a nemi hovatartozással összefüggő hatásoké,

az állampolgári tudatosság szintje pedig még kevésbé befolyásolja az ismereteket.³⁰

A feltételezett választói magatartás egy másik eleme, a pártok iránti szimpátia is befolyásolja az ismeretek színvonalát. Azok, akik valamely pártot annyira kitüntetnek bizalmukkal, hogy egy választáson akár rá is szavaznának, inkább tisztában vannak jelenlegi parlamenti helyzetével. Ugyanakkor a vonzalmakkal összefüggő tudásbeli előnyök nem egyenletesen oszlanak el. A kormánypártok és a volt kormánypárt, az MDF potenciális szavazóbázisa inkább rendelkezik ismeretekkel, mint a többi párt hívei. Két ellenzéki párt jelentős arányban vált ki a diákokból ismeretüktől független rokonszenvet. A Fidesz és az FKgP híveinek csak kevesebb, mint a fele tudja, hogy pártja parlamenti ellenzéki párt, a Munkáspárt híveinek pedig csak alig a harmada. Míg azonban ez utóbbira csak kevesen szavaznának, addig a fiatal demokraták a legnépszerűbbek, utánuk pedig a kisgazdák.

10. táblázat

A pártokat helyesen besorolók a rájuk szavazók és nem szavazók körében, százalékban

	Helyes ismerettel rendelkezik rá szavazna	Az adott pártot választaná nem rá szavazna	
MSZP	65	56	12
SZDSZ	57	50	15
MDF	56	20	8
Fidesz	43	29	34
KDNP	62	22	3
FKgP	47	35	16
Köztársaságpárt	65	60	3
MIÉP	55	39	6
Munkáspárt	36	24	3

A kormányzópártokat attól függetlenül ismerik, hogy rájuk szavaznának-e a következő választásokon vagy nem. Ezzel szemben nagy különbségek vannak az MDF és a KDNP potenciális szavazói és nem szavazói között: az előző esetben 36, az utóbbi esetben 40 százalékkal tudják többen, hogy ellenzéki pártról van szó. Azok tehát, akik ezekre az ellenzéki pártokra szavaznának, tudják, hogy milyen a parlamenti helyzetük. Akik viszont nem szavaznának rájuk, ismeretekkel sem rendelkeznek róluk. Kevesen választanák őket, de akik igen, tudatosan tennék. Más a helyzet a Fidesz esetében, amelyet sokan választanának, de viszonylag kevesen tudják, hogy milyen helyet foglal el. Míg a Fideszt a diákok inkább érzelmi alapon választanák, addig a másik kettőt ismereti alapon.

A helyes és téves válaszokból összességében a következő ismerettípusok rajzolódtak ki:

11. táblázat

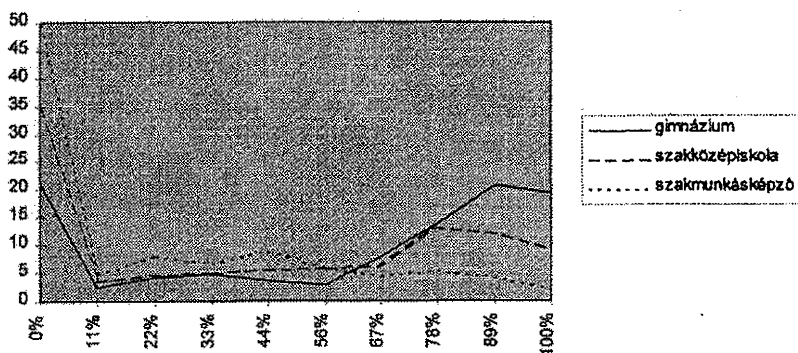
*A kilenc párt besorolása
a különböző iskolatípusokba járók szerint, százalékban*

	Csak rossz válasz	Vegyes: 1–4 jó válasz	Vegyes: 5–8 jó válasz	Csak jó válasz
Gimnazisták	21	15	45	19
Szakközépiskolások	35	19	37	9
Szaktanulmányosok	50	28	20	2

A pártok parlamenti helyére vonatkozó helyes ismeretek aránya pedig a következőképpen alakult:

4. ábra

*A pártokra vonatkozó helyes válaszok aránya iskolatípus szerint,
százalékban**

* A vízszintes tengely a kilenc párt hatalmi pozíciójára vonatkozó helyes ismeretek százalékos szintjét, a függőleges az egyes ismeretszintekkel rendelkezők arányát mutatja.

Azok arányában, akik jó és rossz válaszokat egyaránt adtak (akiknek az ismeretszintje 11%-tól 67%-ig terjed), nincs különbség a helyes ismeretekben az iskolatípusok között. Azok között azonban, akik egy helyes ismerettel sem rendelkeznek (akiknek az ismeretszintje 0–11% között van), valamint azok között, akik éppen ellenkezőleg, a pártok többségéről tudják, hogy milyen helyet foglal el (akiknek az ismeretszintje legalább 78%-os), már nagy különbségek vannak. A legkevesebben a gimnáziumokban vannak olyanok, akik egy párt parlamenti helyzetével sincsenek tisztában, a legtöbbben a szakmunkásképzőkben. Pontosan fordított viszont a helyzet a magasabb szintű ismeretek esetében. A legnagyobb arányban a gimnazisták között vannak ilyenek, a legkisebb arányban a szakmunkásképzősök között.

Száz százaléknak tekintve azt az esetet, ha mindenki minden pártot helyesen azonosítana be, a pártok hatalmi helyzetének ismerete a kérdésre válaszolók körében 63 százalékos. Ezen belül a gimnazisták 75, a szakközépiskolások 66 és a szaktanulmányosok 49 százalékos ismeretszinttel rendelkeznek a magyar pártviszonyokról.

2. Ismeretek a hatalommegosztásról

A hatalommegosztásra vonatkozó kérdéseinkkel kiléptünk a hagyományos politikai tudás keretei közül. Vizsgálódásunk az állampolgári tudás alapjára: az állampolgárok és az intézmények tudásszociológiai viszonyára irányult. E kérdések segítségével arra kerestük a választ, hogy a diákok mennyire látják tagoltnak a politikai szférát, azaz, mennyire igazodnak el a demokrácia működését biztosító intézmények között.

A hatalommegosztás kérdésében való eligazodás az előzőeknél összetettebb elméleti ismereteket igényelt. Kilenc kérdésből álló sorozatunkkal azt vizsgáltuk, hogy a diákok képesek-e megkülönböztetni a törvényalkotás folyamatában szereplő különböző politikai aktorokat, és hogy miképp látják lehetséges szerepeiket. Konkrétan azt kérdeztük tőlük, hogy szerintük a különböző intézmények milyen szerepet játszanak abban, hogy egy új törvény megszülessen. Olyan intézményeket is felsoroltunk, amelyeknek a tevékenysége kívül esik a törvénykezés és az igazgatás szféráján (így például a pártokat vagy a szakszervezeteket).

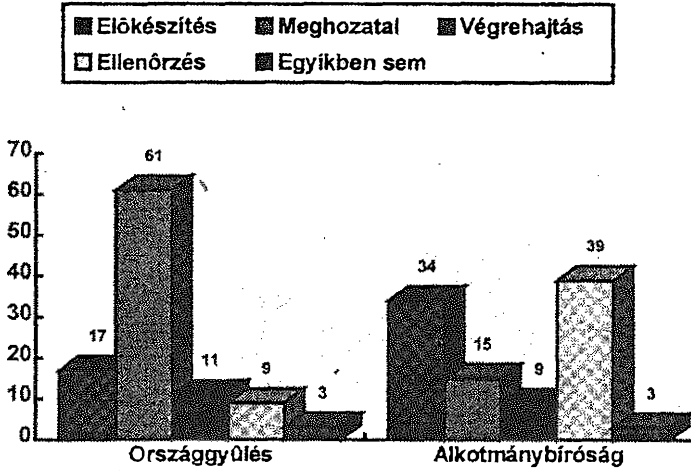
Minden intézménnyel kapcsolatban négy funkciót kínáltunk fel válaszlehetőségként: a törvényelőkészítő, a törvényhozói és az ellenőrzési funkciót, végül a törvény végrehajtását. A diákoknak arra is lehetőségük volt, hogy azt válaszolják: a kért intézmény egyik tevékenységben sem játszik szerepet.

A hatalommegosztásról alkotott véleményeket három csoportba rendeztük. Az elsőbe az Országgyűlésre és az Alkotmánybíróságra – a törvényalkotói folyamat „fejére” és „farkára” – vonatkozó elképzeléseket soroltuk. A másodikat a törvény előkészítésében és végrehajtásában szerepet játszó intézmények: a kormány, a minisztériumok és az önkormányzatok alkotják. Mivel a modern társadalmakban a szakigazgatási apparátus látja el speciális feladatként a törvények előkészítését is (például szakértőin, erre a célra létrehozott bizottságain keresztül), irreálisnak tartottuk volna, ha ebben az esetben csak azok válaszait tekintjük jónak, akik a klasszikus végrehajtói funkciót választották. Ezért összevontuk az előkészítésre és a végrehajtásra utaló válaszokat. Végül a harmadik csoportba a törvényalkotás folyamatán kívül álló pártok, szakszervezetek, társadalmi szervezetek, illetve bíróságok kerültek.

A kérdések nehézségi fokát jól mutatja, hogy a diákok több, mint kétötöde nem tudott vagy nem akart rájuk válaszolni.

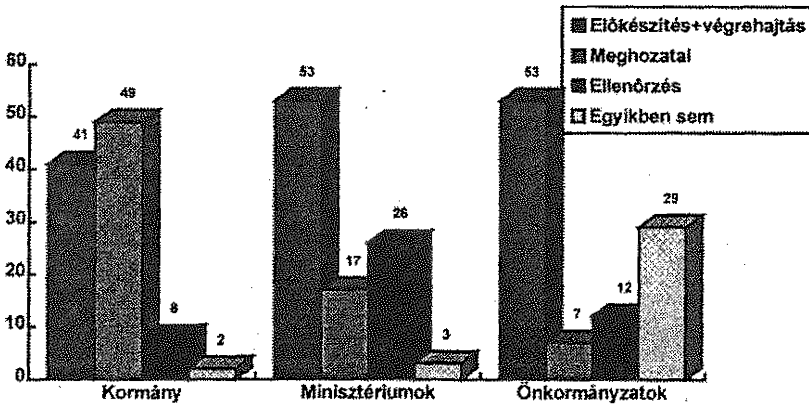
5a ábra

Az Országgyűlés törvényhozó és az Alkotmánybíróság ellenőrző szerepének ismerete, százalékban

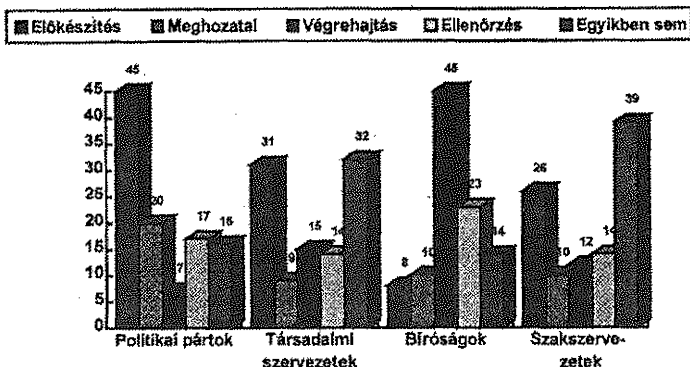
5b ábra

Az igazgatási szervezetek törvényelőkészítő és végrehajtó szerepének ismerete, százalékban

5c ábra

A törvénykezési folyamaton kívüli szervezetek szerepének ismerete, százalékban

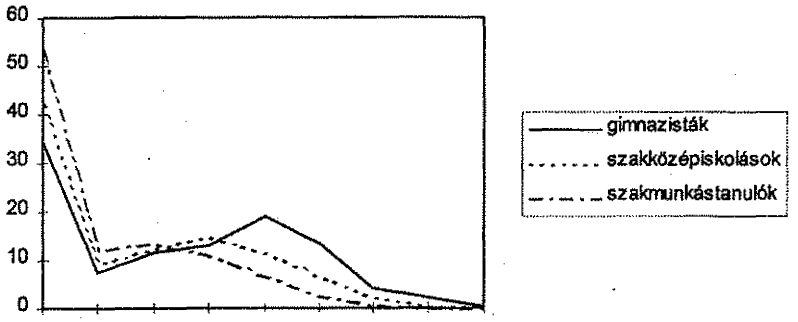

A helyes ismereteket sorrendbe állítva azt állapíthatjuk meg, hogy csak három intézményről tudja a diákoknak több, mint a fele, hogy mi a tényleges szerepük: az Országgyűlésről, a települési önkormányzatokról és a minisztériumokról. Kevesebb, mint a felük, de több, mint egynegyedük tudja, hogy mi a feladatuk a kormányának, a szakszervezeteknek, az Alkotmánybíróságnak és a társadalmi szervezeteknek. Végül csak kevesebb, mint egynegyedük van tisztában azzal, hogy milyen szerepet játszanak a politikai pártok és a bíróság.

A diákok néhány tipikus tévedése arról tanúskodik, hogy a törvényhozási, végrehajtói és bírói hatalom elkülönülésének elve annyira ismeretlen előttük, hogy kikövetkeztetéséhez a válaszlehetőségek sem nyújtottak mankót. Így például majdnem minden második középiskolás a bíróságoknak a törvény végrehajtásában tulajdonít szerepet. Nem érzékelik eléggé a hatalom megosztottságát a bíraskodás és a büntetés-végrehajtás között. Ugyancsak sokan hiszik azt, hogy a kormány törvényeket hozhat. Úgy tűnik, hogy az államszocialista hatalom monolit jellegének és intézményes kontrollokat nélkülöző struktúrájának kollektív emléke a legfiatalabb nemzedékek ismereteinek is korlátokat szab abban az értelemben, hogy még nem épültek ki azok az ismeretközlő mechanizmusok az oktatásban és a szélesebb társadalmi kommunikációban, amelyek révén az ilyen típusú tudás megszerezhető lenne.³²

6. ábra

A különböző iskolatípusba járók ismeretszintje a hatalommegosztásról, az ismeretek százalékában

Az ismeretszint alakulásának tendenciái hasonlóak mindhárom iskolatípusban. Általában senki nem tud sokat, de a szakmunkástanulók különösen nem: több, mint 50 százalékuk egyáltalán nem tudott semmit eltalálni. A feladat a gimnazisták számára is nagy nehézséget okozott, de körükben többen vannak, akik részben jó, részben rossz válaszokat adtak, mint a többi iskolatípus tanulói között.

12. táblázat

Az ismeretek szintje a hatalommegosztás kérdésében a különböző iskolatípusokba járó fiúk és lányok körében, százalékban

	Lányok	Fiúk
Gimnazisták	20	33
Szakközépiskolások	17	23
Szakmunkástanulók	10	15

A három iskolatípus – akárcsak a pártviszonyokra vonatkozó ismeretek esetében – a hatalommegosztás ismerete szempontjából is sajátos hierarchiát alkot. Az érettségi adó iskolákban az olyan típusú tudás megszerzésének is nagyobb az esélye, mint amilyenre kérdéseink megválaszolásához szükség van, illetve ezekbe az iskolákba olyan diákok járnak, akiknek a nem iskolai tudás megszerzésére jobbak az esélyeik, annak ellenére, hogy nem iskolai tudásról van szó. A fiúk átlagos ismeretszintje mindhárom iskolatípus tanulói körében magasabb, mint a lányoké. A szakközépiskolába járó lányok többet tudnak, mint a szakmunkástanuló fiúk, míg a gimnazista lányok ismeretszintje némileg alatta marad a szakközépiskolás fiúké. Az igazi választóvonal tehát a szakmunkásképző és a szakközépiskola között van.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az a fajta tudás, ami a klasszikus állampolgári szerep alapja: a demokratikus politikai intézményrendszer

tagoltságának és eltérő funkcióinak ismerete, nem alakult ki az utolsó éves középiskolások körében. Állampolgári szerepzavarokkal küzdenek az intézményekkel szembeni elvárásaikban és abban, hogy mire használhatják őket. Ennek a ténynek különösen a szakmunkástanulók szempontjából van jelentősége, egyrészt azért, mert az iskolarendszerű képzés számukra tudta a legkevesebbet nyújtani, másrészt pedig azért, mert számukra a szervezett képzés sok esetben le is zárul. Így a leendő állampolgárok számottevő része számára megszűnik az ismeretek szisztematikus elsajátításának az intézményes esélye.

3. Ismeretek a politikai ideológiák és kulcsfogalmaik összetartozásáról

Ismeretkérdéseink következő sorozatával azt próbáltuk feltárni, hogy a középiskolások felismerik-e néhány kulcsfogalom és a Magyarországon jelen lévő világnézetek szoros kapcsolatát. Ezek a fogalmak sajátos hívó szó gyanánt viselkednek a politikai eszmék percepciójában.

Tíz fogalomról kérdeztük meg, hogy a konzervatív, a liberális vagy pedig a szocialista világnézethez érzik-e őket a legközelebb állónak. A látzólag játékos, egyszerű kitöltésű kérdéssorozat megválaszolására csak minden második diák vállalkozott. A legtöbben a szakmunkástanulók közül (56%-uk), a legkevesebben a gimnazisták közül (28%-uk) álltak el attól, hogy összepárosítsák az eszmerendszereket és a fogalmakat.

A fogalmakkal felidézett világnézeteket a következő arányban ismerték fel:

13. táblázat

A világnézetek és kulcsfogalmaik összekapcsolása, százalékban

Helyes válaszok

szabadság	69
egyén	65
szakszervezet	65
szociális biztonság	61
hagyomány	61
autonómia	57
vallás	52
család	38
nemzet	36
állam	22

Látható módon a liberális és szocialista nézetrendszerhez kötődő fogalmakkal könnyebben boldogultak a válaszolók, mint a konzervatív mentalitáshoz kapcsolódó kifejezésekkel. Érdekes, hogy a rangsor végén álló fogalmakat mintegy megosztották a konzervatív és a liberális világnézet között: a családot 44, a nemzetet 48 és az államot 43 százalékuk tekintette a liberális világnézethez legközelebb állónak. Ezeket sokkal na-

gyobb arányban kötötték a liberális, mint ahányan az első kettőt a konzervatív, a harmadikat pedig a szocialista eszmékhez. A válaszok arra utalnak, hogy a három eszmerendszer közül a diákok a liberálisat érzik a legmarkánsabbnak: míg ennek átlagosan 4,4 fogalmat tulajdonítanak, addig a konzervatívoknak csak 3,3-at, a szocialistáknak pedig csak 2,4-et. A leggyakoribb konzervatív értékek a hagyomány és a vallás, a leggyakoribb liberális értékek a szabadság és az egyén, a leggyakoribb szocialista értékek pedig a szakszervezet és a szociális biztonság bizonyultak.

Elmondható-e, hogy az egyes pártok fiatal hívei másoknál jobban ismerik azt az eszmerendszert, amit pártjuk hirdet? Míg a pártok parlamenti helyzetét híveik másoknál jobban ismerték, addig ebben az esetben a megkülönböztető érzelmek már alig jártak együtt alaposabb ismeretekkel. Az adatok azt mutatják, hogy csak a liberális párt leendő táborára ismeri jobban a pártjának megfelelő eszmerendszer fogalmait. Ez a gyenge összefüggés feltehetően azzal magyarázható, hogy – hasonlóan a hatalommegosztás elvéhez – az ideológiai kulcsfogalmak felismerése sem egyszerűen néhány tény ismeretét igényli, hanem elvont rendszerek megkülönböztetését. A konzervatív és a szocialista értékek jegyében fellépő pártokhoz tehát híveik általában úgy kötődnek, hogy ideológiájuk alapértékeivel nincsenek tisztában. Másképpen megfogalmazva, vonzerejük nem vallott értékeikkel függ össze.

14. táblázat

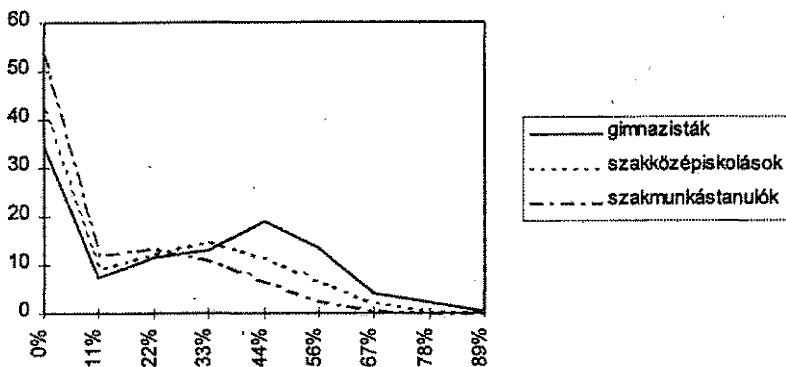
A pártok által vallott eszmerendszerek fogalmainak ismerete a pártpreferenciák függvényében, százalékban

	<i>Konzervatív fogalmak</i>	<i>Szocialista fogalmak</i>	<i>Liberális fogalmak</i>
konzervatív párt választása	28	28	37
szocialista párt választása	34	33	40
liberális párt választása	31	36	49

A világnézeti tudattartalmak azonosításában nagy eltérések voltak:

7. ábra

A különböző iskolatípusokba járók ismereteinek szintje az ideológiai fogalmakról*

* A vízszintes tengely a helyes ideológiai ismeretek százalékos szintjét, a függőleges az egyes ismeretszintekkel rendelkezők arányát mutatja.

Ha az egyes válaszokat összességükben nézzük, átlagosan 29 százalékos a középiskolások ismeretszintje. A gimnáziumban ennél jóval magasabb (43%-os), míg a szakmunkástanulók a legbizonytalanabbak (az ismeretszintjük csak 18%-os).

15. táblázat

Az ideológiai fogalmak és az ideológiák helyes azonosítása, százalékban

	Lányok	Fiúk
Gimnazisták	38	50
Szakközépiskolások	27	34
Szakmunkástanulók	14	20

Ezúttal is a gimnázium biztosít leginkább lehetőséget arra, hogy valaki eligazodjon a politikai eszmerendszerek értékei között. A fiúk minden esetben magasabb ismeretszinttel rendelkeznek, mint a lányok, de a magasabb státuszú iskolába járó lányok ismeretszintje rendre meghaladja az alacsonyabb státuszú iskolába járó fiúkéét.

4. Ismeretek a jogrend garanciáiról

További ismeretkérdéseink a jogállamiság két alapintézményére vonatkoztak: az Alkotmányra és az Alkotmánybíróságra. Az előbbivel kapcsolatban arra voltunk kíváncsiak, hogy tudják-e, mit tartalmaz és mit nem a Magyar Alkotmány. Az utóbbinak pedig a tevékenységével kapcsolatban tettünk fel kérdéseket.

Annak megválaszolásához, hogy mi a Magyar Alkotmány tárgya, két jó és két rossz alternatívát fogalmaztunk meg. Egyrészt azt kérdeztük meg, hogy szerepelnek-e vagy nem az Alkotmányban az állampolgári jogok és kötelességek, illetve azt, hogy szerepel-e benne a kormányzás rendszere. Másrészt azt is megkérdeztük, hogy az Alkotmány foglalkozik-e a társadalmi együttélés normáival, illetve Magyarország más országokkal való kapcsolataival. Arról mondhatjuk, hogy teljesen tisztában van azzal, hogy mit szabályoz az Alkotmány, aki az előbbi két kérdésre igent, az utóbbi kettőre pedig nemet mondott.

Ilyenek azonban csak kevesen voltak: mindössze a diákok 12 százaléka. A kérdések megválaszolására 37–39 százalékuk eleve nem vállalkozott. Mivel minden egyes témát meg kellett ítélniük, válaszaikból a helyes és téves válaszok különböző kombinációi rajzolódtak ki:

16. táblázat

Az Alkotmány tárgyáról alkotott elképzelések, százalékban (I=igen, N=nem)

	<i>Állampolgári jogok</i>	<i>A kormányzás rendszere</i>	<i>Külpolitikai kapcsolatok</i>	<i>Társadalmi normák</i>	<i>Válaszkombinációk</i>
hibátlan	I	I	N	N	12
1 hiba	I	I	N	I	18
	I	I	I	N	12
	I	N	N	N	2
	N	I	N	N	0
2 hiba	I	I	I	I	21
	I	N	N	I	10
	I	N	I	N	6
	N	I	N	I	2
3 hiba	N	I	I	N	1
	N	I	I	I	2
	I	N	I	I	9
Egyéb kombinációk					5

Viszonylag több középiskolásnak vannak részben jó, részben rossz ismeretei az Alkotmányról, azaz, tulajdonít neki tényleges tartalma mellett másokat is. Általában azonban igen bizonytalanok abban, hogy mi van az Alkotmányban. Ezzel magyarázható, hogy túlbiztosítják magukat. Az elkövetett hibák jelentős része éppen abból fakad, hogy olyan dolgokat is megneveznek az Alkotmány tárgyaiként, amelyek abban nem szerepelnek. A kérdésekre tehát inkább igent mondtak, mint nemet. A legtöbben arra adtak „igen” választ, hogy szerepelnek-e az Alkotmányban az állampolgári jogok és kötelességek (90 százalék). Ennél kevesebben gondolták azt, hogy szerepel benne a kormányzás rendszere (68 százalék).

Száz százalékosnak tekintve, ha mindenki mind a négy témakörrel pontosan tudta volna, hogy szerepel-e az Alkotmányban, a helyes válaszok aránya átlagosan 35 százalék volt.

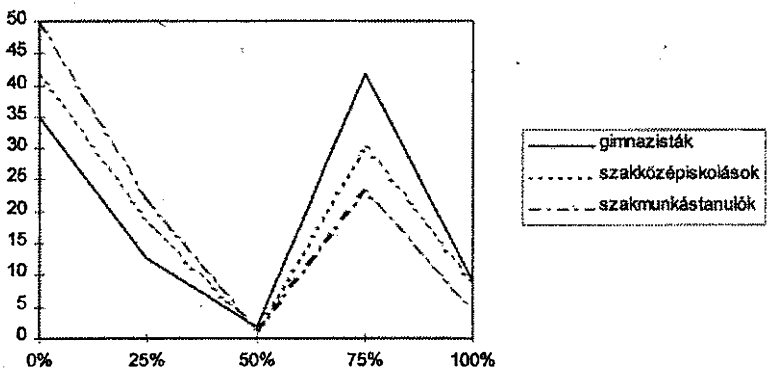
17. táblázat

Az Alkotmány tárgyának ismerete az ismeretszint százalékában

	Lányok	Fiúk
Gimnazisták	41	48
Szakközépiskolások	32	41
Szaktanulók	25	29

A gimnazisták ismerik a legjobban az Alkotmányt, a szaktanulók a legkevésbé. A fiúk az Alkotmánnyal is jobban tisztában vannak, mint a lányok. Ugyanakkor az ismeretekben nem a nemi hovatartozásnak, hanem az iskolatípusnak van a legdöntőbb szerepe. A lányok minden iskolatípusban kevésbé adnak jó válaszokat, de a szaktanulókéknél magasabb státuszú iskola már olyan előnyt jelent számukra, aminek következtében ismereteik megközelítik vagy meghaladják az alacsonyabb státuszú iskolák fiútanulóinak ismereteit.

8. ábra

*Az Alkotmány tárgyára vonatkozó helyes válaszok az ismeretek szintjének százalékában**

* A vízszintes tengely az Alkotmány tárgyára vonatkozó helyes ismeretek százalékos szintjét, a függőleges az egyes ismeretszintekkel rendelkezők arányát mutatja.

A legtöbben a szaktanulók közül tartoznak az ismeretekkel nem vagy alig rendelkezők közé, a legkevésbé a gimnazisták közül. Minél magasabb státuszú iskolába jár valaki, annál jobb az esélyei arra, hogy megfelelő ismereteket szerezzen az Alkotmánnyal.

Az Alkotmánybírárságra vonatkozó kérdésünk megválaszolása még nehezebbnek bizonyult. Ez érthető is. Az Alkotmánybírárság előzmények nélküli intézmény Magyarországon, jogkörének megértése feltételezi az Alkotmányra, a hatalom megosztására és ellenőrzésére vonatkozó ismereteket.

reték meglétét, és annak tudatát, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás biztosításának intézményes politikai garanciái vannak. Széles körű ismertségének az sem kedvez, hogy viszonylag ritkán van szó róla a médiumokban, és amikor mégis, az emberekben inkább csak egy taláros bírói testület képe marad meg. Nagy tehát a bizonytalanság abban, hogy mi a feladata az Alkotmánybíróságnak Magyarországon. Ezzel kapcsolatos kérdéseink megválaszolására a diákok 30 százaléka nem is vállalkozott.

Az Alkotmánybíróság lehetséges feladataként négy különböző tevékenységet fogalmaztunk meg. Mindegyikről meg kellett mondaniuk a diákoknak, hogy az Alkotmánybíróság ellátja-e őket vagy nem. Ezek egyikeként szerepelt tényleges funkciója, azaz annak felügyelete, hogy az elfogadott törvények megfelelnek-e az Alkotmánynak. Három olyan tevékenységet is megfogalmaztunk, amelyek nem tartoznak feladatkörébe: az új alkotmány kidolgozását, az állampolgárok és az állam közötti konfliktusokban való bíraskodást és az új törvények jogi előkészítését. Annak tehát, aki tisztában van az Alkotmánybíróság szerepével, egy esetben kellett igent és háromban nemet mondania. Ilyen válaszokat azonban a válaszolóknak mindössze a három százaléka adott.

Ami az Alkotmánybíróság tényleges funkcióját illeti, a diákok kétharmada értett egyet azzal, hogy az Alkotmánybíróság ügyel arra, hogy az elfogadott törvények megfeleljenek az Alkotmánynak. Ennek a viszonylag magas aránynak az értékét csökkenti azonban, hogy ugyancsak kétharmaduk tartja feladatának az új törvények jogi előkészítését, háromötödük az új alkotmány kidolgozását, felük pedig a bíraskodást az állampolgárok és az állam közötti konfliktusokban. A legtöbben tehát most is azt a stratégiát követték, amit már az Alkotmány tárgyának letapogatása során is láttunk. Mivel nincsenek tisztában az Alkotmánybíróság feladatával, inkább minden lehetséges választ beemelnek feltételezett jogkörébe.

Az Alkotmánybíróság feladatkörét a diákok még kevésbé érzékelték a törvénykezés folyamatában. Arra a kérdésre, hogy az Alkotmánybíróság egy új törvény előkészítésében, meghozatalában, ellenőrzésében vagy végrehajtásában játszhat-e szerepet, csak kétötödük mondta azt, hogy az ellenőrzésében.

18. táblázat

Az Alkotmánybíróság feladatáról alkotott elképzelések, százalékban

	Új alkotmány kidolgozása	Bíráskodás az állam és a polgárok között	Törvény- előkészítés	A törvények alkotmányos kontrollja	Válasz- kombinációk
Hibátlan	N	N	N	I	3
1 hiba	N	N	I	I	6
	N	I	N	I	6
	I	N	N	I	4
2 hiba	N	I	I	I	6
	I	N	I	I	13
	I	I	N	I	4
3 hiba	I	I	I	I	17
Egyéb kombinációk					41

19. táblázat

A helyes ismeretek szintje az Alkotmánybíróság feladatkörébe tartozó és nem tartozó tevékenységekről, százalékban

	Lányok	Fiúk
Gimnazisták	20	33
Szakközépiskolások	17	23
Szaktanulmányosok	10	15

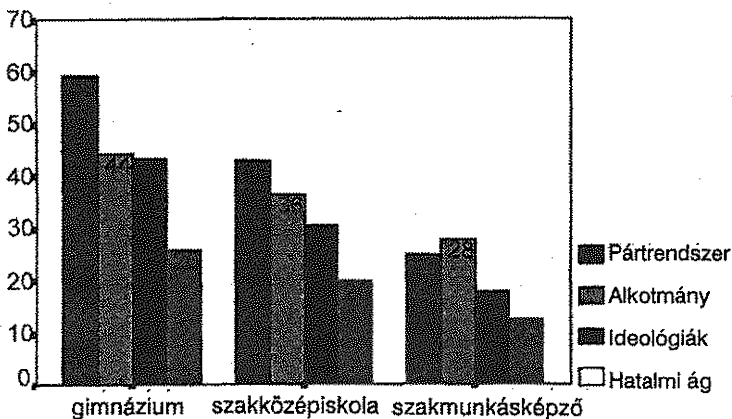
Az Alkotmánybíróság ismeretét a nem és az iskolatípus egyaránt befolyásolja. Ez utóbbinak erősebb a hatása: a magasabb státuszú iskolákban a lányok ismeretei megközelítik vagy meg is haladják az alacsonyabb státuszú iskolákba járó fiúk ismeretinek szintjét.

5. A politikai ismeretek szintje

Az eddigiekben külön-külön elemeztük a politikai intézmények, állam és polgár viszonya, a hatalommegosztás és az ideológiai szféra elemeinek ismeretét. Ha egymás mellé tesszük a részterületek ismeretszintjeit, átfogó képet nyerünk arról, hogy a diákok mennyire vannak tisztában a pártrendszer, az Alkotmány, az ideológiák és a hatalmi ágak lényegével.

9. ábra

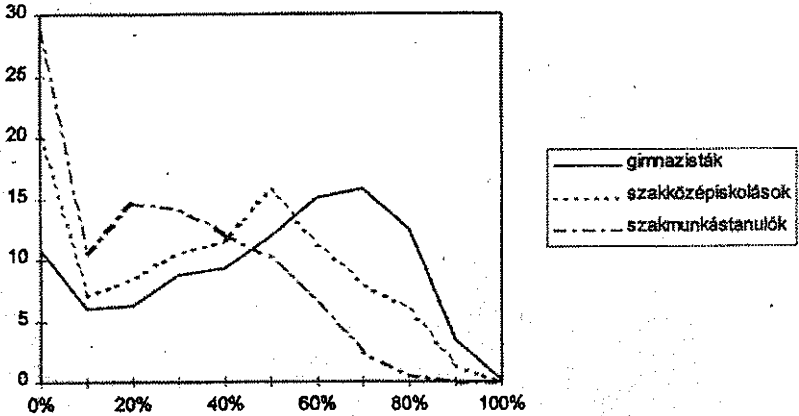
A pártrendszerre, az Alkotmányra, a politikai ideológiákra és a hatalmi ágakra vonatkozó ismeretek szintje a különböző iskolatípusokba járók körében, százalékban

Az ábra szemléletesen mutatja immár összesítve, hogy a politikai élet vizsgált területeinek ismeretei mindhárom iskolatípus tanulói körében általában hasonló eloszlásúak: a pártviszonyokkal vannak a legjobban, a hatalmi ágakkal pedig a legkevésbé tisztában. Ettől a tendenciától némileg eltér a szakmunkástanulók ismereteinek eloszlása. Ők megközelítőleg egyformán ismerik a pártviszonyokat és az Alkotmányt. Ugyanakkor az is látszik, hogy az ismeretek szintjében nagy különbségek vannak: a gimnáziumokba járók tudnak a legtöbbet és a szakmunkásképzőkbe járók a legkevésbé. Három esetben (pártviszonyok, Alkotmány, ideológiai fogalmak) a gimnazisták ismeretszintje megközelíti vagy meg is haladja az 50 százalékot, a hatalmi ágakra vonatkozó ismereteik viszont már alacsonyabbak. Ugyanakkor a szakmunkástanulók ismeretszintje minden területen kevesebb, mint 30 százalékos.

10. ábra

*Politikai ismeretszint iskolatípusonként,
az ismeretek százalékában**

* A vízszintes tengely az összes politikai ismeret százalékos szintjét, a függőleges az egyes ismeretszintekkel rendelkezők arányát mutatja.

Az ábra az összes politikai ismeret szintjének eloszlását mutatja. Minden iskolatípus tanulójának tudását kettős csúcs írja le, amelyek az ismeretekkel nem rendelkezőket és az ismeretekkel rendelkezőket jelölik. Minél alacsonyabb státuszú iskolába járnak, annál közelebb van egymáshoz a két csúcs (annál alacsonyabb ismeretszintet jelez a második csúcs): a szakmunkástanulóknál 20, a szakközépiskolásoknál 50, a gimnazistáknál 70 százalék körül tetőznek az ismeretek. Az előbbi két csoportban az ismeretekkel nem rendelkezők aránya meghaladja az ismeretekkel rendelkezőkét. A gimnazisták között azonban már azok vannak többségben, akik valamilyen szinten ismerik a politika világát. A szakmunkástanulók körében vannak egymáshoz a legközelebb az ismeretekkel nem rendelkezők és rendelkezők: itt van a legkisebb jelentősége annak, hogy ki melyik csoportba tartozik.

Végül a részismeretszint-mutatókból egyetlen szintetikus mutatót képeztünk, amelyik minden eddig elemzett ismeretkérdés válaszait magában foglalja. Eszerint a politikai ismeretszint átlaga a megkérdezett diákok körében 39 százalékos volt.

20. táblázat

*A politikai ismeretek szintje iskolatípusonként és nemenként,
az ismeretek százalékában*

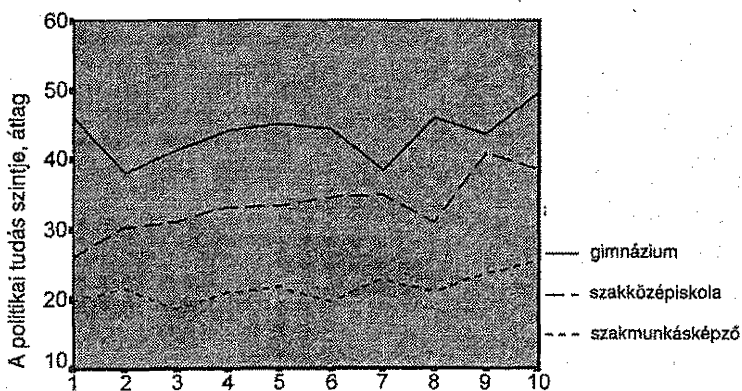
	Lányok	Fiúk
Gimnazisták	37	52
Szakközépiskolások	28	38
Szakmunkástanulók	16	24

Az ismeretszint iskolatípusok és nemek szerinti bontása egyszerre mutatja az ismeretek kettős meghatározottságát. A két tényező közül azonban az iskolatípus hatása erősebb. A fiúk ugyan rendre magasabb ismeretszinttel rendelkeznek, mint a lányok, de a magasabb státuszú iskolák: a gimnázium és a szakközépiskola olyan ismeretekhez juttatják a lányokat is, hogy ezek szintje meghaladja a szakmunkásképzőbe járó fiúk ismeretszintjét.

Végül mi is feltettük a politikai szociológia klasszikus kérdését, hogy vajon milyen kapcsolat lehet az ismeretek és az érzelmek között. Megnéztük, hogy a három iskolatípus diákjai körében a politikai intézmények érzelmi elfogadásának különböző szintjeihez milyen ismeretszintek tartoznak.

11. ábra

A politikai ismeretek és érzelmek* összefüggése

* A politikai intézményrendszer jelenségei (kormány, köztársasági elnök, miniszterelnök, választás, politikus) iránti pozitív érzelmeik alapján a diákokat tíz egyenlő csoportba osztottuk mindhárom iskolatípusban, majd megnéztük, hogy az egyes decilis csoportokban milyen az ismeretek szintje. (Az ismeretszintet az összes ismeretet szintetizáló indexszel mértük.)

Az ábra szemléletesen mutatja, hogy az ismeretek lényegében egyenletesen oszlanak el a különböző érzelmi elfogadási szintek alapján képzett decilis csoportok között. Az ismeretek elsajátításának vagy el nem sajátításának nem érzelmi, hanem szociális motivációi vannak. Minden érzelmi decilis csoportban a gimnazisták ismeretszintje a legmagasabb és a szakmunkástanulóké a legalacsonyabb.

Bár kérdéseink megválaszolásához alapvetően nem az iskolában tanultak szolgálnak forrás gyanánt, az iskola alakítja ki azokat a készségeket, amelyekkel el lehet sajátítani az ilyen ismereteket. Ezúttal is igazolódott, hogy az iskolarendszer meghatározó szerepet játszik az állampolgári jogok gyakorlásához és a tudatos állampolgári magatartás kialakulásához nélkülözhetetlen társadalmi tudás elosztásában és eloszlásában.

JEGYZETEK

- 1 Az értékzavarok vagy éppen értékválságok mindig akkor jönnek létre, amikor a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változások miatt a meglévő értékrendek már nem töltik be azt a funkciójukat, hogy a különböző közösségek, illetve tagjaik fennmaradását és érvényesülését szolgálják. E folyamatok másik oldalaként rendszerint az is megfigyelhető, hogy a megváltozott viszonyokat adekvátan kifejező és értelmező új értékrendek megerősödése, intézményesülése és elterjedése akadályokba ütközik, illetve az, hogy a már korábban intézményesült eszmerendszerek megújulási készsége alacsony fokú. Ilyen értékviszonyok jellemezték a rendszerváltás előtti időszakot.
- 2 Itt következő tanulmányunk – amely a fiatalok állampolgári kultúrájának szerveződéssel foglalkozó, hosszabb munka része – egy olyan empirikus kutatáson alapul, melyet utolsó éves középiskolások körében végeztünk. Úgy véljük, vizsgálatunkra olyan időszakban került sor, amikor a vizsgált korcsoportot szocializáló környezetben a már nem érvényes korábbi és a még igazán ki nem kristályosodott új állampolgári minták a legteljesebb káoszban éltek távolról sem békésen egymás mellett.
- 3 Eszerint „a politikai kultúra a csoportminőségű politikai beállítottságok, a történetileg kialakult és megalapozott (kondicionált) reakciókészségek foglalatja, amely az intézmények által behatárolt és csatornázott politikai tevékenység általános emberi előzetese, kísérője és következménye. (...) Mindazok a történetileg alapozott és csoportminőségűen egymástól eltérő reakciókészségek, amelyek nemzetenként, kultúrköröként, társadalmi osztályokként, rétegeként és politikai tömörülésekként változó beállítottságokként jelentkeznek, képezik a politikai kultúra tárgyát. (...) Az átélt politikai élmények történelmi tapasztalatát rögzülve a különböző embercsoportokra markánsan jellemző politikai kultúrát alakítanak ki, amely elemző szempontból megismerő, érzelmi, értékelő és magatartásmintákat hordozó beállítottsági (...) szövedéket alkot”. (Gombár 1980:169)
- 4 A kutatást a Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete végezte 2600 fős, az utolsó éves gimnazistákat, szakközépiskolásokat és szakmunkástanulókat a település és az iskolai osztály típusa szempontjából reprezentáló, országos mintán. Az adatfelvételt 1996. május 20. és június 10. között került sor, független kérdőbiztosok közreműködésével. A tanulók a kérdőívet az osztályteremben töltötték ki. A kutatást az OTKA T 018428 számú kutatási támogatása és a Soros Alapítvány Közoktatási Programja tette lehetővé.
- 5 Módszerünk közel áll ahhoz, amit Csepeli György és Závecz Tibor (1995) használtak. A szerzők részben azért soroltak fel különböző neveket, hogy megkérdézzék: kikről neveznének el utcát a fiatalok, részben azért, hogy megkérdézzék: kiknek állíttatnának szobrot. A két vizsgálatban kérdezett személyiségek nagy része megegyezik. Az általuk végzett kutatásban azonban nem szerepelt a személyiségek neve mellett semmilyen információ tevékenységükről, legalábbis az említett publikációból nem derül ki, hogy a kérdés megfogalmazásában erről szó lett volna.
- 6 1980-ban egy, a 14–30 évesek körében zajló vizsgálatban nyolc huszadik századi politikusról kellett elmondaniuk a fiataloknak, hogy mit tudnak róla. A kérdőíves vizsgálat egy későbbi részében ugyanezekről a politikusokról kellett megmondaniuk, függetlenül attól, hogy tudtak-e róluk valamit vagy nem, hogy rokonszenveseknek tartják-e őket vagy ellenszenveseknek. Kiderült, hogy azok, akik semmilyen ismerettel nem rendelkeztek a kérdezett személyiségekről, alapvetően ugyanúgy értékelték őket, mint azok, akik tudtak róluk valamit. A kérdezettek egy részének tehát ezekben az esetekben az volt az egyetlen „ismerete”, hogy „pozitív” vagy „negatív” személyiségekről van-e szó. (Szabó 1990)
- 7 Csepeli György és Závecz Tibor (1995) említett vizsgálatában 1992-ben a 10–17 éveseket reprezentáló minta tagjai közül a legtöbben Széchenyi Istvánnak (63 százalék), Kodály Zoltánnak (43 százalék), Körösi Csoma Sándornak (28 százalék), Szent-Györgyi Albertnek (20 százalék) és Zrínyi Ilonának (19 százalék) állíttatnak volna szobrot.
- 8 A már említett 1980-as vizsgálat eredményei azt is jól mutatják, hogy azok az értékelési sémák, amelyek befolyásolták a politikusok iránti érzelmeket, az akkori nyilvánosságban megjelenő politikai preferenciákat tükrözték. A rokonszenv-listát Kun Béla és Bajcsy-

Zsilinszky Endre vezették, majd Rajk László, Mező Imre és Károlyi Mihály következtek, végül pedig Nagy Imre, Horthy Miklós és Szalasi Ferenc. (Szabó 1990)

- ⁹ Közvélemény-kutatási módszerekkel először 1947 májusában kérdezték meg az embereket a magyar történelem különböző alakjairól. Az akkori Magyar Közvéleménykutató Intézet arra volt kíváncsi, hogy a budapestiek szerint ki a magyar történelem Magyarország számára legnagyobb alakja, illetve, hogy ki értett neki a legtöbbit. A dicsőség-listát Kossuth, Mátyás király, Széchenyi István és Szent István vezették, a szégyenlista élén pedig Szalasi, Horthy, a „Habsburg család” és Haynau álltak.
- 1994-ben a Marketing Centrum vizsgálatában 30 történelmi személyiség közül ugyancsak Mátyás király, Szent István, Széchenyi és Kossuth kerültek az élre. A rokonszenv-lista végén szereplő nevek viszont átfogták a 20. századi magyar történelmet Ferenc Józseftől Antall Józsefíg. A rangsor 12. helyén találunk először e századi nevet: az öngyilkos Teleki Pál miniszterelnökét, majd rögtön utána egy kivégzett miniszterelnök: Nagy Imre következik. Mindszenty a 14., Bajcsy-Zsilinszky a 15. helyre került, Károlyi Mihály a 19., Kádár János a 24., Antall József a 25., Kun Béla a 16. és Horthy Miklós a 27. helyre. (Szabó 1994)
- ¹⁰ Magyarországon először 1982-ben kellett a budapesti 10–14 éveseket reprezentáló minta tagjainak e módszer alapján válaszolniuk 26 fogalommal kapcsolatban arra a kérdésre, hogy szeretik-e vagy nem azokat a dolgokat, amiket ezek a fogalmak jelölnek. (Szabó–Csepeli 1984)
- ¹¹ A mutatót úgy képeztük, hogy a „szeretem” és a „nem szeretem” válaszok különbségét elosztottuk az összegükkel, és az így kapott számot megszoroztuk százszal.
- ¹² Érdemes megemlíteni, hogy 1982-ben a budapesti 10–14 évesek 26 fogalom közül éppen a sztrájkot szerették a legkevésbé (szeretet-indexe: –92). A szakszervezet a 13., a politikus a 20. helyre került (szeretet-indexük 37, illetve –22 volt). Az adatok jól érzékeltetik, hogy akkor a hivatalos politikai értékrend szerint a sztrájknak, mint politizálási formának nem volt semmilyen legitimitása. (Szabó–Csepeli 1984)
- ¹³ Az 1982-es budapesti vizsgálat egyik legérdekesebb eredménye az volt, hogy miközben a 10–14 évesek szeretet-rangsorában a hatalom ideológiájának kulcsfogalmai: felvonulás, vörös zászló, társadalmi munka, szocializmus, úttörő nyakkendő (3–7. hely), párt, munkásosztály (9–10. hely) előkelő helyen szerepeltek, addig a „másik rendszert” szimbolizáló király és kapitalizmus (23–24. hely) már a rangsor végére kerültek. A rendszer sajátos kritikáját az hordozta, hogy a hatalom intézményei: országgyűlés, szakszervezet, rendőrség (11., 13. és 14. hely) ugyan még a rangsor középső részén foglaltak helyet, de megszemélyesítői: a párttitkár, a tanácselnök és a politikus (16., 19. és 20. hely) már viszonylag hátra szorultak. (Szabó–Csepeli 1984)
- ¹⁴ A pozitív és negatív érzelmi kötődéseket szintetizáló mutatónkat úgy képeztük, hogy a pozitív válaszok esetében a válaszadók +1, a negatív esetben –1 értéket kaptak. Miután összegeztük a pozitív és negatív válaszokat, minden megkérdezett esetében egy olyan indexértéket kaptunk, amely –35 és +35 között mozoghatott.
- ¹⁵ A sikeres demokrácia modellje, mint szükségszerű modell „megköveteli, hogy minden polgárt aktívan bevonjanak a politikába, részvételük párosuljon informáltsággal, elemzőképességgel és ésszerűséggel.” (Almond 1989)
- ¹⁶ Ennek illusztrációjára érdemes felidézni azt a szegedi közvélemény-kutatást, amely szerint a város lakói úgy ítélték meg, hogy az önkormányzati döntésekre a kormánynak, az önkormányzati apparátusnak, a helyi és országos nagyvállalatoknak, a jegyzőnek, sőt, a maffiának is nagyobb befolyásuk van, mint a képviselő-testületet alkotó koalíciós pártoknak. Igaz, csak egyharmaduk tudta megnevezni, hogy annak idején melyik polgármesterjelöltre szavazott, és sokan összekeverték az önkormányzati képviselőket az országgyűlésiekkel. (Tanács 1997)
- ¹⁷ A hetvenes évek ifjúsági sajtójának tartalomelemzése minden bizonnyal felszínre hozná azokat az ellentmondásokat, amelyek a korszak hivatalos ifjúságpolitikájának jellegzetes (és a hatalom fiatalokkal folytatott párbeszédében gyakran tematizálódó) problémájában, a fiatalok „közéleti passzivitásában” rejlettek. Ezekben a diskurzusokban épült fel a kifogásolt passzivitás és politikai érdektelenség egyetlen alternatívjaként az elkötelezett, lelkes KISZ-tag magatartási mintája.

- ¹⁸ Az ismeretek szerveződésének elméleti és módszertani kérdéseivel először Békés Ferenc és Surányi Bálint (Békés-Surányi 1970) foglalkoztak Békés Ferenc nevéhez fűződik az első ismeretszint-vizsgálat is, ami egy 1972-es adatfelvételen alapult. (Békés 1980). A fiatalok körében az első ismeretvizsgálat 1973-ban készült. (Diósi 1975). A hetvenes években több ifjúsági ismeretvizsgálatra is sor került a KISZ KB Ifjúságkutató Csoportjában és az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztályán a 14-30 éveseket reprezentáló országos mintákon. Az első szisztematikus ifjúsági ismeretszint-vizsgálatot ugyancsak Békés Ferenc végezte 1978-ban. (Békés 1980b).
- ¹⁹ A lépésenkénti regresszioelemzés szerint a politikai pártok ismeretét 78 százalékban magyarázhatjuk együttesen a diákok nemével, iskolájuk típusával, apjuk iskolai végzettségével és azzal, hogy az adott pártra szavaznának-e. Ezen belül azonban az ismeretek elsősorban az iskola típusától (béta-érték: -0.33), a nemtől (béta-érték: $+0.24$) és – kisebb mértékben – a szavazásban kifejeződő pártszimpátiától (béta-érték: -0.15) függnek. Az apák iskolai végzettsége ebben az összefüggésben nem befolyásolja ugyan az ismereteket, de ennek az az oka, hogy ez a hatás magának az iskolatípusnak a kiválasztásában érvényesült (béta-érték: -0.42).
- ²⁰ 1994-ben a kecskeméti tanítóképző főiskola és műszaki főiskola hallgatói hasonló, de formailag egyszerűbb kérdésekre válaszoltak: hét intézményről kellett megmondaniuk, hogy azok törvényhozói vagy végrehajtói hatalommal rendelkeznek-e, avagy egyikkel sem. Azzal, hogy az Országgyűlés hozza a törvényeket, a középiskolásoknál jobban tisztában voltak, valamint azzal is, hogy a pártok sem az egyik, sem a másik fajta hatalommal nem rendelkeznek. Azonban tipikus tévedéseik elgondolkodtatón azonosak a középiskolásokéival: többségük végrehajtói hatalmat tulajdonított a bíróságoknak, illetve az Alkotmánybíróságnak, egyharmaduk pedig törvényhozóit a kormánynak. (Szabó-Horváth-Marián 1997). Ezek a tendenciák arra utalnak, hogy a politikai közgondolkodás általában nem érzékeli eléggé a hatalom elkülönülését.

HIVATKOZÁSOK

- Adelson, Joseph-Robert P. O'Neil 1966. The Growth of Political ideas in Adolescence: The Senses of Community. *Journal of Personality and Social psychology*, (4) 3.
- Békés Ferenc 1980. *A fiatalok politikai és gazdasági ismeretszintjéről*. A KISZ KB Kutatási Tájékoztatója
- Békés Ferenc-Surányi Bálint 1970. A kumulatív jellegű ismeretstruktúra erősségének mérése. In: *A pszichológia módszere*, Akadémiai Kiadó
- Csepeli György-Zavecz Tior 1995. Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. A nemzeti ideológia legitimációs újraélése című tanulmányukban. In: *Gazsó Ferenc-Stumpf István (szerk.) Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány
- Derville, Jacques-Maurise Croisat 1979. La socialisation des militants communistes français. *Revue française de sciences politique*. 4-5.
- Diósi Pál 1975. *Az iparban dolgozó városi fiatalok politikai ismeretei és tájékozódásuk*. ILV Közlemények, 2.
- G. A. Almond-S. Verba (eds.) *The Civic Culture Revisited*. Sage Publications
- Gombár Csaba 1980. Politika – címszavakban. *Politikatudományi Füzetek*, 1. ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Szocializmus Tanszéke
- Greenstein, F. I. 1965. *Children and Politics*. New Haven: Yale University Press
- Hann Endre 1996. A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében. In: *Magyarország politikai évkönyve 1996*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Hess, Robert D.-Torney, Judith, V. 1967. *The Development of Political Attitude in Children*, Aldine, Publishing Co., Chicago

- Jenning, Kent M.–Percheron, A. 1981. *Political Continuities in French Families. A New Perspective on an Old Controversy*. The City University of New York.
- Mossuz-Lavau 1979. *Les jeunes et la gauche*. Párizs: Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques
- Percheron, A. 1974. *L'univers politique des enfants*. Párizs: Fondation Nationale des Sciences Politiques–Armand Colin
- Percheron, A. 1982. Préférences idéologiques et morale quotidienne d'une génération a l'autre, *Revue française de sciences politique*, 2.
- Szabó Ildikó 1979. Structure of Historical and Political false knowledge among Hungarian youth. *International Journal of Political Education*, 2.
- 1990. *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. Tekintet Könyvek
- 1994. Mátyás király a legnépszerűbb. *Népszava*, december 24.
- Szabó Ildikó–Csepeli György 1984. Politikai érzelmek iskolája. *Jel-kép*, 2.
- Szabó Ildikó–Horváth Ágnes–Marián Béla 1997. Történelem és politika a főiskolások állampolgári kultúrájában. *Forrás*, 1.
- Szabó Ildikó–Örkény Antal 1996. A 14–15 évesek interkulturális világképe. In: *Többség-kisebbség* (szerk.: Terestyéni Tamás), Osiris–ELTE Kounikációelméleti Kutatócsoport
- Tanács István 1997. Mari néni és a Vektor-ügy. Egy szegedi közvélemény-kutatás tapasztalatai. *Népszabadság*, február 5.
- Zsiros Mária 1979. A fiatalok ismeretei politikai alapfogalmakról. *Ifjúkommunista*, 2.

